

62139

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT POLİTİKASI ANABİLİM DALI

ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

62139

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Danışman
Yrd.Doç.Dr. Gülseren TOPUZ

Öznur GÖKKAYA

Kocaeli-1997

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

İÇİNDEKİLER.....	i
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iv
GİRİŞ.....	v

I. BÖLÜM

SERMAYENİN ULUSLARARASILAŞMASI

1. Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Faktörü	1
1.1. Uluslararası Sermaye ve Serbest Pazar	1
1.2. Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji	4

II. BÖLÜM

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

1. Çok Uluslu Şirketlerin Özellikleri (Tarihsel Gelişim, Tanım)	10
1.1. Tarihsel Süreç	10
1.2. Çok Uluslu Şirket Tanımı	11
1.2.1. Tanımlamada Karşılaşılan Zorluklar	11
1.2.2. Tanımlamada Şirketin Ekonomik Gücünü Temel Alan Yaklaşımlar	12
1.2.3. Tanımlamada Operasyonların Bütünlüğünü Temel Alan Yaklaşımlar	13
1.2.4. Tanımlamada Üst Yönetimin Çok Ulusluluğunu Temel Alan Yaklaşımlar	14
1.2.5. Birleşmiş Milletlerin Çok Uluslu Şirket Tanımı	14
1.3. Çok Uluslu Şirketlerin Temel Özellikleri	15
2. Çok Uluslu Şirketlerin Yapısal Özellikleri	17
2.1. Çok Uluslu Şirketlerin Organizasyon Yapıları	17
2.1.1. Uluslararası Bölümlü Organizasyon	19
2.1.2. Coğrafi Bölge Esaslı Organizasyon	19

2.1.3. Dünya Üzerinde Mal Bölümlemesine Göre Organizasyon	20
2.2. Çok Uluslu Şirketlerin Planlama Politikaları	21
2.2.1. Çok Uluslu Şirketlerde Global Planlama Süreci	22
2.2.2. Global Planlamada Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	23
2.3. Çok Uluslu Şirketlerde Pazarlama Politikaları	24
2.4. Çok Uluslu Şirketlerin Yatırım Politikaları	27
2.4.1. Dış Yatırım Lisans ve İhracat Karşılıştırması	28
2.4.1.1. Dış Yatırımın Lisanslamaya Üstünlükleri	28
2.4.1.2. Dış Yatırımın İhracata Üstünlükleri	29
2.4.2. Şirketleri Çok Uluslulaşmaya Yönlendiren İçsel ve Dışsal Etkiler	31
2.4.2.1. Çok Uluslulaşmada Dışsal Kuvvetler	32
2.4.2.1.1. Dış Ticaret Sınırlamaları	32
2.4.2.1.2. Uluslararası Entegrasyonlar	36
2.4.2.1.3. Ulaştırma Taşıma Masraflarından Tasarruf	40
2.4.2.1.4. Politik Düşüncelerin Evrimi ve Ekonomik Zorunluluk	42
2.4.2.1.5. Araştırma Geliştirme ve Teknolojik Yenilikler	44
2.4.2.1.6. Değişik İmkan ve Fırsatlar	45
2.4.2.2. Çok Uluslulaşmada İçsel Kuvvetler	46
2.4.2.2.1. İç Kanuni Engeller ve İç Ekonomik Kısıtlamalar	47
2.4.2.2.2. Şirket Üstünlüklerinin Analizi	47
2.4.2.2.3. Oligopolistik Ekonomik Yapı	52
2.5. Çok Uluslu Şirket Yatırımlarını Ülkelerine Çekmek İçin Ülkelerin İzlediği Politikalar	53
2.5.1. Meksika	55
2.5.2. Çin	56
2.5.3. Singapur	56
2.5.4. Arjantin	57
2.5.5. Tayvan	57
2.5.6. Hindistan	58
2.5.7. Malezya	59
3. Çok Uluslu Şirketlerin Yatırım Yaptıkları Ülkelerdeki İşlevleri	60
3.1. Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Gücü	60
3.2. Çok Uluslu Şirketlerin Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Yaptığı Etkiler	66
3.2.1. İhracata Yaptığı Etki	67
3.2.2. İstihdam Etkisi	70
3.2.3. Ödemeler Dengesine Etkisi	72
3.2.4. Teknolojiye Etkisi	73
3.2.5. Çevreye Olan Etkisi	74

3.2.6.Vergi Üzerine Etkileri	75
3.2.7.Bölgesel Kalkınmaya Olan Etkileri	76
3.2.8.Ulus Devlet Üzerine Etkileri	77

III. BÖLÜM

ÇOK ULUSLU ŞİRKET YATIRIMLARI VE TÜRKİYE

1.Yabancı Sermayenin Türk Ekonomisine Etkileri	81
1.1. Türkiye’de yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihi Gelişimi	81
1.1.1. Osmanlı Dönemi	81
1.1.2. Cumhuriyet Dönemi İlk Yılları	84
1.1.3. 1950 Sonrası Dönem	86
1.1.4. 1980 Sonrası Dönem	92
1.1.4.1. Yasal Düzenlemeler	93
1.1.5. Türkiye’de Faaliyette Bulunan En Büyük 10 Yabancı Sermayeli Şirketler	102
1.2. Çok Uluslu Şirketlerin Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri	103
1.2.1. Ödemeler Bilançosu Etkisi	103
1.2.2. İstihdam Üzerindeki Etkisi	107
1.2.3. Bölgesel Kalkınma Etkisi	108
SONUÇ	110
KAYNAKÇA.....	113

TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

A- ŞEKİLLER

Şekil 1. E-Nakit Ödeme.....	7
Şekil 2. Uluslararası Yatırım Entegrasyonu	48
Şekil 3. Dünyadaki Doğruda Yabancı Yatırımlar ve ABD'nin Payı	54
Şekil 4. Çok Uluslu Şirketlerin Menşesine Göre Coğrafi Dağılımı	64
Şekil 5. Çok Uluslu Şirketlerin Menşesine ve Satış Oranlarına Göre Dağılımı	64
Şekil 6. Yabancı sermaye Transferini Yapan Ülkeler	69
Şekil 7. Yabancı Sermaye Transferinin Yapıldığı Ülkeler	70
Şekil 8. Yabancı Sermaye Stoğunun GSMH'ya Oranı	100
Şekil 9. Türkiye'deki Yabancı Sermayenin 1996 Yılındaki Sektörel Dağılımı	101

B- TABLOLAR

Tablo 1. Ülkelerin Rekabet Sıralaması	35
Tablo 2. Dünyadaki Bloklar ve Birliktelikler	39
Tablo 3. Çok Uluslu Şirketlerin Satış Rakamları ve Ülkelerin GSMH'larına Göre Sıralanması.....	50
Tablo 4. Dünyanın Önde Gelen 50 Şirketi	61
Tablo 5. Ülkelerin 1990 Yılı GSMH'ları	65
Tablo 6. 1910 Yılında Misak-ı Milli Sınırlarındaki Yabancı Sermaye Yatırımları	83
Tablo 7. 1923 - 1924 Yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Sınırlarında Kalan Yabancı Sermaye	84
Tablo 8. 1954 - 1980 Yılları Arasında Türkiye'deki Yabancı Sermaye Yatırımları.....	89
Tablo 9. 1954 - 1980 Yılları Arasında Türkiye'deki Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı	90
Tablo 10. 1980 Yılında Türkiye'deki Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı	91
Tablo 11. 1981 - 1992 Yılları Arasında Türkiye'ye Giren Yabancı Sermaye	97
Tablo 12. 1996 Yılında Türkiye'de Yatırım Yapan Ülkeler	101
Tablo 13. Türkiye'de Yabancı Sermayenin 1980 - 1992 Yılları Arasında Yaptığı Kar Transferleri.....	106

GİRİŞ

Dünyada ve Türkiye’de son yıllarda en çok tartışılan konu küreselleşme olmuştur. Telekomünikasyonun hızla gelişimi, gelişmiş ülkelerin destekleri dünyayı büyük bir “çarşı” haline getirmiştir. Küreselleşmenin ekonomik anlamdaki “baş aktörleri” çok uluslu şirketler de özellikle az gelişmiş ülkeler üzerindeki etkileri ile, ülkelerin gayrisafi milli hasılları ile mukayese edilen mali güçleri ile son 20-25 yıldır entelektüel çevrelerde ilgi uyandırmıştır.

Çok uluslu şirketler dünya büyüme hızından daha hızlı büyümekte ve bu özellikleri ile bugün de yarın da gündemde olacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde çok uluslu şirketlerin doğuşunu hazırlayan konjoktür, ikinci bölümünde çok uluslu şirketlerin tarihi süreci, tanımı ve organizasyonel,mali yapıları işlenmiş,yatırım yaptıkları ülkeler üzerindeki etkileri irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde de çok uluslu şirketlerin Türkiye’deki tarihi süreci , gelişimi ve yatırımlarının Türkiye üzerindeki etkileri incelenmiştir.

I.BÖLÜM

SERMAYENİN ULUSLARARASILAŞMASI

1. SERMAYENİN ULUSLARARASILAŞMASI VE TEKNOLOJİ FAKTÖRÜ

1.1.ULUSLARARASI SERMAYE VE SERBEST PAZAR

Çok uluslu şirketler,aldıkları maksimum riksle,gelişmiş ve dinamik bünyeleri,son derece gelişmiş teknolojileri,ekonomik ve politik etkileriyle iş dünyasında önemli bir prestije sahiptirler.Bu nedenle çok uluslu kavramının üzerinde durmak bu devasa ekonomik büyüklükteki kuruluşları anlamamız açısından önemlidir.Çok uluslu şirketler tanımlanması karışık bir olaydır. Bunların açıklanmasında farklı kavramlar,farklı terimler kullanılmakta bu da konunun içinden çıkılması zor bir hal almasına neden olmaktadır. Operasyonelliğine göre,büyüklüğüne göre,mülkiyetine göre,birleşmiş milletlere göre bir çok tanımlama bu konuda yapılmıştır.

İkinci dünya savaşından sonra uluslar arası sermaye gelişmekte olan ülkelere içeriye dönük ithal ikameci politikalar izlemelerini empoze ediyorlardı.Bu modelde iç pazarların büyümesinin uluslararası sermayeye talep yaratacağı düşünülüyordu.İçeriye dönük bu kalkınma modeli yüksek gümrük duvarlarıyla korunmaları neticesinde hantal,rekabet edemeyen koruma duvarları ardında,kendini yenileme gereği duymayan üretim tarzı

sonunda dışarıya mal satamaz hale geldi ve ülkelerin çoğu döviz darlığına girme neticesi ile karşıkışıya kaldılar.Bu arada ekonomileri gelişmiş ülkelerde üretim ve ekonomi politikalarında önemli stratejik değişiklikler yaşandı.Yüksek teknoloji, bioteknoloji,robotlaşma gibi yeni üretim kavramları ortaya çıktı.Verimlilik semerelerini verdi.Japonya 1965 ile 1985 yılları arasında sınıai üretimini 2.5 katı arttırmış fakat hammadde ve enerji tüketimi aynı seviyede kalır hale gelmiştir. ¹ 2000' li yıllara çeyrek kala emek,hammadde,sermaye sıfıra doğru hızla ilerlemeye devam etmektedir.

80'li yıllardan sonra dünya kapitalist sisteminin politika değiştirmesi sonucu gelişmekte olan ülkeler kendi olanakları içerisinde kalkınmaya mecbur bırakılmışlardır.Uluslararası mali kuruluşlar da gelişmekte olan ülkelere borç vermeyi büyük oranda kesmişlerdir.Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansının son yıllık raporunda yılda %5'lik kalkınma hızı sağlayabilmeleri için,OECD ülkelerinin ürünlerinin % 20'sini satmasının gerektiği vurgulanmıştır.²

İthal ikamesi politikasını sona erdiren sebep; finans çevrelerinin,borçlu ülkelere alacaklarını tahsil edemez hale gelmiş olmaları ve gelişmiş ülkelerdeki ekonomik durgunluktur.Üçüncü dünya ülkelerine açılan borç oranlarında bu dönemde yüksek oranda azalmalar meydana gelmiştir.

¹ Peter F.Drucker "Gelecek İçin Yönetim" T.İş.Bankası 1993

² ALTAN Mehmet,Türk Henkel Dergisi ,Mayıs 1986, s.3

Sermaye sıkıntısı çeken ülkelere ihracata dönük politika izlemeleri ve çok uluslu şirketlere ortam hazırlamaları tavsiye edilmiştir. Türkiye ekonomisinin serbest piyasa koşullarında dışa açılması için tanık olduğu dış baskılar 24 Ocak 1980 kararlarının arifesinde ve onu izleyen dönemde doruk noktasına ulaşmıştır. Türkiye'nin pazarlık gücü en az noktada olduğu zaman IMF, Dünya Bankası ve OECD üçlüsünün pazarlık gücü bu dönemde doruk noktasına ulaşmıştır.³ Tüm dünyada izlenen politika ülkemizde de tatbik edilmiş, dış yardımlar önemli oranda azaltılarak baskı yapılmıştır. OECD 1979'da 989.3 milyon dolar kredi vermeyi taahhüt ettiği halde sadece 253.7 milyon dolar gibi düşük bir oranda yardım etmiştir.⁴

Uluslararası sermayenin istediği liberal yani serbest piyasa ekonomisi takip edilecek, dışa açılma sağlanacak ülkeler açık Pazar ekonomisine hazırlanacaktır. İleriki yıllarda da görüleceği üzere ithal ikameci politikalardan U dönüşü yaparak serbest piyasa ekonomisine dönen ülkelerin dünya ticaretine adaptasyonları daha kolay olmuş ve bu ülkelere önemli oranda yabancı sermaye gelmiştir. Bu ülkeler arasında ekonomik entegrasyonları, karşılıklı bağımlılıkları ve sermaye girişini sağlayanlar çok uluslu şirketler olmuştur.

³ Gülten KAZGAN, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", Altın Kitabevi, 2. Basım 1988

⁴ Gülten KAZGAN, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", Altın Kitabevi, 2. Basım 1988

1.2.SERMAYENİN ULUSLARARASILAŞMASI VE TEKNOLOJİ

Yabancı sermaye yatırımlarının ana amacı kar farklılıklarıdır.

Yabancı yatırımlarda karlar ana ülkeden daha yüksek olduğu sürece

yatırımların karın fazla olduğu yerlere kayması doğaldır.⁵

Kar maksimizasyonu önemli faktör ise de sermaye hareketinin belirleyici başka sebepleri de vardır.Bunlar gerek tarihsel anlamdaki bağlar,gerekse coğrafi konum açısından çokuluslu şirketin kaynaklandığı sanayileşmiş ülkelere yakın olan ülkelerdir.ABD şirketleri için Latin Amerika ülkeleri,Batı Avrupa şirketleri için Güney Avrupa ülkeleri, Japon şirketleri için Uzak Doğu ülkeleri bu özelliği taşımaktadır.

Doğal kaynaklara yönelik dolaysız çok uluslu şirket yatırımları dışarıda bırakılırsa,çok uluslu şirket yatırımlarında öncelik alan ülkeler iç piyasası geniş,büyümesi hızlı,sanayileşmede belirli düzeye ulaşmış hatta çoğunlukla orta gelişmiş ülkeler sınıfına giren ülkelerdir.

Telekomünikasyonun gelişimi uluslararası ticaretin bu denli yüksek ivme ile gelişmesinde önemli faktördür.Günde 2 trilyon dolardan fazla para elektronik bilgi parçaları ile akılmaz uzaklıklara iletilebilmektedir.⁶Teknolojinin yeni devrimi,hızlı bilgisayarlar, hava ulaşımı,internet, E-nakit, modem,faks gibi buluşların yanında ses ile görüntünün de nakli kullanılabilir hale getirilmektedir. Bu devrimler

⁵ Niyazi Savaşan, "Teknolojik Değişim ve Değişen Çok uluslu şirketler"YLS Tezi,İst.1992,s.5

⁶ Paul Kennedy, "21.yy.'a Hazırlanırken," T.İş Bankası,1993

tüketicileri bilgilendirmekte,dünyayı küçülterek küresel çarşı haline getirmektedir.

İnternet fırtınası tüm dünyada eserken,internet ile ticaret yapmak artık hayal olmaktan çıkmıştır.Dünya üzerinde 35 milyon internet kullanıcısından 1 milyonunun internet ile ticari alışveriş yaptığına değinen Barclays Bank'tan Richard Slater,inter ticaretinde ortak bir para birimine gerek olmadığını,işlemin kredi ya da kredi kart numarası ve geçerlik süresinin ,bir de ticari kredibilitesi olanın oturduğu yerden millerce ötedeki bir toptancıdan rahatlıkla mal satın alabileceğini söyledi.⁷ Böylece ilk sanal holding teknoloji sayesinde kurulmuş oldu.

Global pazarları değiştiren teknoloji yeni ödeme şekillerini düşünmüş, E-nakit yöntemini bulmuştur.Bu dijital para finansal işlemlerin hacminin giderek arttığı,iletişim imkanlarının hızla geliştiği dünyada kaçınılmaz bir araç haline geldi.E-nakit sayesinde hiç kimse cüzdan ya da çantadolusu para taşımayacak,faturalarla senetlerle uğraşmayacak,birdizi kredi kartı ve ya banka kartı ile banka otamatlarında zaman harcamayacak.Onun yerine kredi kartı büyüklüğünde bir plastik parçası taşıyacak.Bu plastik karta gömülü olan mikro yongada,tüm banka hesapları,nakit durumu,kredi kullanılabilirliği gibi bilgiler yer alacak.Bu bilgiler ışığında her tür ödeme elektronik olarak yapılacak.Müşterinin kredisinden aldığı mal kadar para düşülürken,miktar satıcının banka

⁷ Milliyet Gazetesi,23.09.96

hesabına da otomatik olarak aktarılacak.⁸ Dünya vatandaşlarının avantajı ise rahatlık, sürat,maliyetten tasarruf olarak sayılabilir.

2000 yılına kadar bütün dünya ticaret hacminin 1/5'i E-nakit ödeme yöntemiyle gerçekleşecektir.⁹ Şekil .1

Bilgi ağlarının kurulması fiber optik teknolojisi ile daha da kolay hale geldi. Fiber optik teknolojisi bilgiyi hızlı aynı zamanda da kaliteli şekilde kullanıcıya ulaştırmaktadır.İş dünyasının son yıllarda yoğun olarak kullandığı telekonferans , yüzyüze görüşme yerine elektronik donanım ve irtişim araçları kullanılarak farklı coğrafi bölgelerdeki kişilerin birbiriyle görüntü ve ses özellikleriyle toplantı yapabilmesine olanak tanımıştır.

Telekomünikasyon alanındaki gelişmeler yakın gelecekte insan ve iş yaşamına şu etkileri yapacak;

- Büyük şehirler,büyük iş merkezleri kavramları yok olacak,küçük yerleşim birimleri,ev-ofis kavramları ortaya çıkacak Birçok yeni meslek oluşacak,var olan mesleklerin bir bölümü de önemli değişimlere uğrayacaktır.
- İş dünyasında yönetimin karar alma ve uygulama aşamalarında kolaylıklar söz konusu olacak
- İş verimliliği problemini çözmede yöneticilere yeni ofis otomasyonu araçları elektronik mektup,elektronik zamanlama,telekonferans büyük kolaylıklar sağlayacak¹⁰

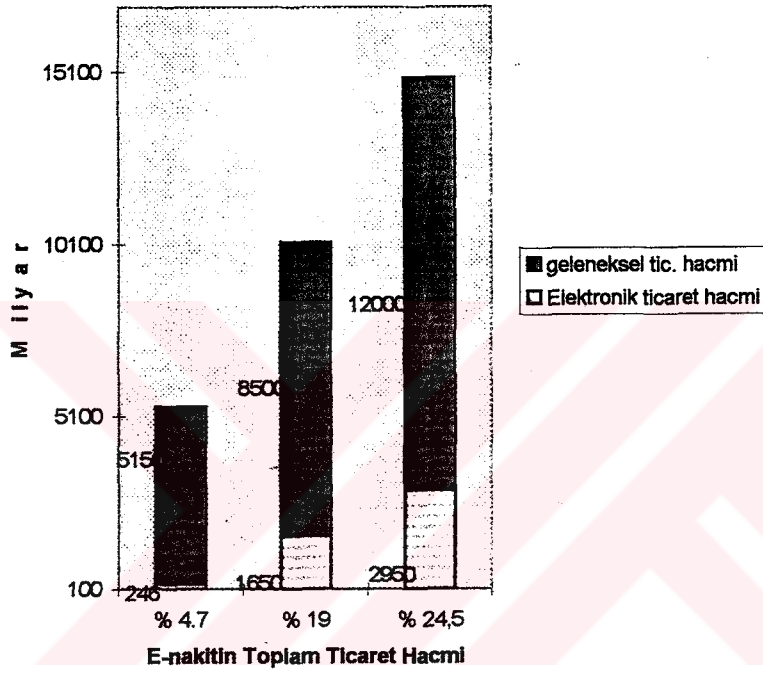
⁸ Ekonomist Dergisi,11 Haziran 1995, s.66

⁹ Ekonomist Dergisi,11 Haziran 1995, s.66

¹⁰ Capital Dergisi ,Haziran 95, s.150

Bu hızlı değişimden endişelenenler de olacaktır.Sanal pazarda para

Şekil.1E-Nakitin Dünya Ticaretindeki Yeri

Kaynak : Ekonomist Dergisi , 11 Haziran 1995 , s.66

miktarının sınırlanmasını sağlayacak herhangi bir tedbirin olmaması para otoritelerinde endişe yaratmaktadır.Sistemdeki “kara delikler” in nasıl izleneceği sorusunu ortaya atan ABD Başkanı Bill Clinton’un teknoloji danışmanı John Gibbons bu konuda şunları söylüyor;paranın fiziki olarak kullanılmadığı bir toplum yapısına doğru kayarsanız,beyan edilmemiş

gelirleri izlemeniz zorlaşır.Şu an için yapılan yeni teknoloji almamaya çalışmaktan ibarettir.¹¹

Dünyanın özellikle gelişmiş ülkeleri teknoloji çağını yakalamak, bilgi ağını ülkelerinde oluşturabilmek için trilyonlarca dolarlık para telekominikasyon alt yapısına harcıyorlar.Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri kişi başına düşen internetle hesaplanan çağdaş ekonomilerde gelişmeleri anlayabilecek,kullanabilecek insan yapısını oluşturmak şirketlerin ve ülkelerin en büyük sorununu oluşturmaktadır.Bu durumda rekabet edebilmeleri açısından şirketleri olumsuz olarak etkilemektedir. ABD'deki işletmeler, eğitime önceki senelerden daha fazla yatırım yapmakta (yılda 50 milyar doları aşmıştır.) ve bu durumda ABD'deki nitelikli insan eğitimi açığının ABD'deki ekonomik rekabet gücünü ne ölçüde azaltacağı hususunda endişeler yaratmaktadır.¹²

Global hareket edebilen çağın teknolojik gelişmelerine vakıf,değişik ülke ve kültürleri tanıyan ve o ortamlara uyum sağlayabilen,vizyon sahibi dünya vatavdaşını oluşturmak için şirketler ve ülkeler eğitim politikaları belirliyorlar ve gayrisafi milli hasıllarından önemli oranda kaynakları buraya kanalize ediyorlar. Bu niteliklere sahip insan kaynaklarını oluşturamayan şirket ve ya ülkeler günümüzde rekabet edebilmesi mümkün görülmemektedir.

¹¹ Ekonomist Dergisi , 11 Haziran 1995, s.67

¹² KENNEDY John, 21.yy'a Hazırlırken, s.407

Dünya ekonomisinin ve diğer unsurların gelişimi 21.yy'a doğru şu şekilde beklenmektedir;

- Ekonomik konuların politik konulara üstünlük sağlaması
- Dünya çapında serbest ticarete adım atılması
- Telekomünikasyonun itici gücü
- Doğal kaynakların eskiye oranla bolluğu
- Vergi indirim hareketleri
- Ekonomik ürünlerin boyutlarının küçültülmesi
- Enflasyon ve faiz sorunlarının çözülmesi
- Asya'da tüketim patlaması
- Demokrasinin güçlenmesi ve serbest girişim yayılması
- Savaşın işe yaramaz olduğunun anlaşılması
- Çevre sağlığına gösterilen ilgi¹³

1980'li yıllarla karşılaştırıldığında dünya ekonomisinin 21.yy'la doğru olan yönelimi şu şekildedir;

1980'li Yıllardan Önce

1. Bazı ülkeler için ekonomik bağımsızlık diğerleri için ekonomik bağımlılık
2. Ekonomik hegomanya
3. ABD doları anahtar para olma çoğulculuksifatını korumakta

2000'li Yıllara Doğru

1. Karşılıklı ekonomik bağımlılık
2. Kendine güven, yeterlili
3. Monoterist IMF dünya parasının ana kaynağı

¹³ Jojn Neisbitt ve Patricia Aburden "Megatrends 2000" Form Yayınları, 1990 İst. s.28

4. Ülkeler arası bilgi-teknoloji değişimi

4. Bilginin paylaşılması

5. Yönetimde (şirketlerde) dikey sistem

5. Yatay sistem ,kollektif liderlik,komite çalışması profesyonel yöneticiler¹⁴

Ekonominin telekomünikasyonun sağladığı ivme ile geldiği bu aşamada pazarlara hakim olma,kota,gümrük tarifeleri,bürokrasi gibi zorlukları aşmak için çok uluslu şirketler teknolojinin imkanlarını iyi değerlendirmişlerdir.

II.BÖLÜM

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

1.ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ÖZELLİKLERİ

1.1.TARİHSEL GELİŞİMİ

19. yy. ulusal düzeyde anonim şirketlerin yükselmesine,20. yy. ise çok uluslu şirketlerin dünyayın dört yanına yayılmasına neden olmuştur.çok uluslu işletmeler son yıllarda özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik ve sosyal değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır.2. Dünya Savaşının sona ermesi ile hızlı ve ani yapısal değişim ülkelerin ekonomik ve sosyal durumlarında farklılıklar yaratmıştır.Çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışı son yıllarda dünyayı yöneten en kuvvetli güç odağı olarak kabul edilmektedir.¹⁵

¹⁴ Fedher Frank,Throught 80's,1980 USA, s.189

¹⁵ İnanÖzalp,"Yönetim ve Organizasyon", s.383

Bu şirketlerin dış dünyada gerçekleştirdikleri uluslararası üretim sanayileşmiş batı ülkelerinden yapılan ihracatın,1970'li yılların sonunda iki katına yaklaşmıştır. 1970'li yılların ikinci yarısında bunların dünya çapındaki yatırımlarının toplamı 300 milyar dolara yaklaşırken,yeni gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımlarının toplamı da bununun % 25'ine ulaşmıştır.1980'li yıllarda yeni gelişmekte olan ülkelerin çoğunun ağır dış borç yükünün yarattığı riskler çok uluslu şirketleri biraz daha sanayileşmiş ülkelere yöneltmiştir.¹⁶ Günümüzde de çok uluslu şirketlerin en fazla yatırım yaptığı ülke de ABD'dir.

1.2.ÇOK ULUSLU ŞİRKET TANIMI

Gelişmiş sanayi ülkelerinin,büyük ölçekli şirketlerinin uluslararası faktör hareketleri yoluyla kendi ülkelerinin coğrafi sınırlarından uzaklaşarak diğer ülkelerde yatırım ve üretim faaliyetlerinde bulunmaları çok ululu şirketlerin doğuşu ve gelişimine yol açan faktörlerin başında gelir.Bu büyük ölçekli şirketlerin ilk yıllarında üretim ve ya ticari faaliyette bulunan firmaların sahipliği ana vatana aitti,her türlü yetki ve sorumluluk da ana ülkede toplanmıştı.

Bugün çok uluslu denilebilen modern şirketlerde karar alma ve yönetim ancak gelişmiş ülkelerdeki yatırımlarında yetki devrini yapmakta,az gelişmiş ülkelerdeki yatırımlarında herhangi bir karar alma yetkisini vermemektedir.

¹⁶ Gülten Kazgan," Dışa Açık Büyüme" Altın Kitabevi,2.Basım 1988 , s.92

1.2.1. TANIMLAMADA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Çok uluslu şirketlerin heterojen ve grift yapıları, çok uluslu şirket olgusunun evrimini temsil edebilecek terimin bulunmasını zorlaştırmaktadır. Bu olguyu temsil ettiği düşünülen bir çok terim ekonomi otoritelerince ortaya atılmış, bu da açıklamalarda kaosun oluşmasına neden olmuştur. "Uluslar Ötesi Şirket", "Uluslararası Teşebbüs" ya da "Dünya Teşebbüsü" gibi terimler konuyu açıklama gayesi ile ortaya konulmuştur. Her ileri sürülen terim olayın açıklanmasını daha da zorlaştırmıştır. Bu tanımlar enflasyonunda konuyu aydınlatma ancak gruplandırma ile yapılabileceği düşünülmüştür.

1.2.2. TANIMLAMADA ŞİRKETİN EKONOMİK GÜCÜNÜ TEMEL ALAN YAKLAŞIMLAR

Bu grupta yer alan tanımlamalar şirketin evrensel gücünü oluşturan bazı unsurlarla ilgili istatistiksel verilere daha fazla önem vermiştir.

- Şirketin üretken faaliyetlerde bulunması
- Üretken faaliyetlerin birden fazla ülkede yapılmış olması
- Şirketin ana vatan dışındaki varlıklarının değeri
- Şirketin dünyadaki yaygınlık derecesi

Çok uluslu şirket niteliği bu yaklaşım çerçevesinde yukarıda belirtilen unsurlardan birkaçını içermek zorundadır. İlk iki unsur birlikte çok uluslu şirket olmanın zorunlu şartlarından kabul edilmektedir. Konuya kantitatif açıdan bakanlar, hatta bir şirketin çok uluslu şirket niteliği kazanabilmesi için sayısal değerler bile ileri sürmektedirler. Bu görüşlere

göre üretken faaliyetlerin ikiden fazla ülkede yapılması ve satış hasılatının da 100 milyon doların üzerinde olması gerektiğini ileri sürerler.Yine istatistiki değerlere dayanarak şirketin toplam satış,toplam kazanç,şirket aktifi ve istihdam kalemlerinden ikisinin toplamının yarısının diğer ülkelere dağılmış olması görüşünü savunurlar.

Bir diğer kıstas ise merkez şirketin aktif değerinin %25'inin ana vatan dışındaki şirketlerinin oluşturması görüşüdür.

1.2.3. OPERASYONLARIN BÜTÜNLÜĞÜNÜ TEMEL ALAN TANIMLAR

Şirket bütünlüğünü oluşturan başlıca konular şu şekilde sıralanabilir ; temel maddeler,ara mal,yarı mamul ve mamul mallar ile ilgili şirket içi satışlar ve bunların fiyatlandırılmasında bütünleşme,şirketin tümünü ilgilendiren satınalma ve bunun finansmanında entegrasyon,pazarlama ve reklamda koordinasyon,araştırma ve geliştirme de birlik ve en önemlisi şirketin tümünde sıkı bir mali denetimin kurulması bütünleşme olarak algılanabilir.Bu yaklaşımda şirketin bütünlüğünü ilgilendiren üretim teknolojisi seçimi,kaynakların kullanım ve dağılımı,rekabet ve pazarlama gibi konularda karar alma ve kontrol mekanizmasının merkezileşmesi ya da bu kararların merkezin bulunduğu ülkede belirlenmesi tanımlamada ağırlık kazanmaktadır.

1.2.4. TANIMDA ÜST YÖNETİMİN ÇOK ULUSLULUĞUNU TEMEL ALAN YAKLAŞIMLAR

Bu yaklaşımın esası üst düzey yöneticilerin “milliyetsizliği” ya da “dünya vatandaşlığı” ilkesine dayanmaktadır. Ulusal sınırlar ötesinde ekonomik faaliyette bulunacak firmanın gelişme ve yayılmasında çok uluslu şirket niteliği kazanmasında “milliyetsizlik” kavramının diğer olgulardan daha önemli olduğunu iddia eden görüşler, yönetim kadrosunun değişik milliyetlerden yöneticilerin bulunması durumunda çok uluslu şirket niteliğine ulaşılabileceği inancındadırlar. Böyle bir yönetim belirli bir ülkenin nüfuzu altında kalmayacaktır. Böylece tek bir ülkenin çıkarları değil şirketin faaliyette bulunduğu tüm ülkelerin çıkarları düşünülecek ve şirket “milliyetsiz” ya da “enternasyonal” bir yapı ve görüşe bürünecektir.

Üst yönetimin “milliyetsizliği” yaklaşımına uygun çok uluslu şirket örneği olarak Phillip Morris şirketi verilebilir. Phillip Morris’in yönetimi uluslararası bir kimlik kazanmıştır; 1980’lerde başkan ve Murahhas Aza Liverpool’da büyüyen Hamish Maxwell’di, finansman müdürü Alman Hans Storr, uluslararası bölüm başkanı Avusturya’lı ve Phillip Morris ABD’nin yöneticisi ise İsrail’li idi.¹⁷

1.2.5. BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN ÇOK ULUSLU ŞİRKET TANIMI

Birleşmiş Milletler’in çok uluslu şirketlerin tanımına yaklaşımına onların yapı ve faaliyetlerini açıklığa kavuşturarak uluslararası hukuki bir statü verme ve tabi olacakları uluslararası hukuk kurallarının

¹⁷ Richard J. Bornet ve John Cavanagh “Küresel Düşler”, s.155

standartlaştırılması çalışması olarak bakılabilir. Buna göre çok uluslu şirket ;

- Ekonomik işletme birimlerinin hukuki şekli ve uğraşı alanlarına bakılmaksızın iki ya da daha fazla ülkede faaliyet gösteren,
- İşletme birimleri arasında evrensel strateji oluşturmak üzere uyumlu ve ortak politikaların saptanmasına yol açan bir ya da birden fazla karar alma merkezinin etkili kontrolüne dayalı karar alma sistemi altında, nüfuzun sahiplik ya da birimler arasındaki diğer bağlar yoluyla kullanıldığı ,
- Bilgi,kaynak ve sorumlulukların birimler arasında paylaşıldığı ekonomik işletmelerden oluşan ticari bir teşebbüstür.¹⁸

1.3.ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Farklı kişi ya da kuruluşlarca ileri sürülen terminoloji ve tanım denemelerinden sonra bunların tümünü içeren temel nitelikler şu şekilde sıralanabilir ;

- Çok uluslu şirketler birden çok ülkede faaliyette bulunurlar
- Asıl faaliyet alanları bir ya da birden çok mal ve hizmetin uluslararası düzeyde üretimi, dağıtımını ve pazarlaması olup, doğrudan yatırım, teknoloji, yönetim ve organizasyon transferi yaparlar.

¹⁸ U.N.Commission on Transnational Corporations,Report On The Sixth Session,23 June - 4 July 1989

- Çok uluslu şirketler kantonlarına bağlı tüm kuruluş ve uzantıların faaliyet ve yönetimlerini merkezi kararlarla etkiler ve ya kontrol ederler.
- Çok uluslu şirketlerin güçlü finans yapıları vardır.
- Modern ve üstün teknolojiye sahiptirler
- Uzmanlaşmış mal ve hizmetlerle ilgili olarak merkezi plan ve programlar şirket bütünlüğü açısından uluslararası düzeyde yapılır.
- Çok uluslu şirketlerle ana vatan arasında organik bir ilişki bulunur. Bu ilişki ya ortaklık şeklinde ya da ekonomik mali ve politik destek biçimindedir.
- Çok uluslu şirketler temelde özel sermayeye dayanır
- Şirket bütünlüğü ve ana ülke kazanç ve ekonomik çıkarları global ölçüde maksimumlaştırılması ana ilkeleridir.
- Faaliyet alanları ile ilgili olarak rekabet şartlarını (monopol - oligopol) evrim - oluşum sürecinde bizzat ya da aralarında anlaşma yolu ile oluşturmuşlardır.
- Çok uluslu şirketler ulusal ve uluslararası ekonomik, siyasal, sosyal güçlükleri etkisizleştirerek yaygınlaşan kapitalizmin günümüzdeki son aşaması niteliğindedir.
- Çok uluslu şirketler, sistem ve ideoloji, gelişmişlik - az gelişmişlik farkları gözetmeksizin uluslararası boyutlarda yatay

ve dikey bütünleşmelerle hem şirket bünyesinde hem de aralarında esnek ve dinamik bir organizasyon yapısı geliştirmişlerdir.

- Çok uluslu şirketlerin ulusal ve uluslararası istikrarsızlıklardan uzun dönemde etkilenme olasılıkları oldukça düşüktür.
- Çok uluslu şirketler sonuç olarak esnek ve dinamik yapıda firma ya da firmalar grubu olup sadece çokuluslu değil bununla birlikte ve bundan daha büyük nitelikleri kapsamaktadır.

Bu niteliklerin bir bölümü daha ayrıntılı biçimde takip eden bölümlerde incelenmeye çalışılacaktır.

2.ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

2.1ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ORGANİZASYON YAPILARI

18.yy ortalarından önce ekonomik ve ticari hayatın yapı taşı olan aile firmaları, küçük boyutta aile sermayesinden oluşan ve temel fonksiyonu genellikle tek mal üretmek olan firmalardı. Tek malda uzmanlaşılması az sayıda iş gücü çalıştırılması muhtemel problemlerin hacim ve niteliği ne olursa olsun sahibinin bunları çözme zorluğu yaratmıyordu.

18.y.y. batı dünyası ve özellikle ABD'de görülen sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişme ve değişmeler firmaların yapısal organizasyonlarında değişmelerine neden oldu. ABD'ye deniz aşırı ülkelerden olan göçler, nüfuz artışı, şehirleşme ve doğu kısımlarından iç

kısımlara batı kıyılarına doğru sürekli genişlemeler ekonomik ve teknik alanlarda kendileri ile eş zamanlı yeniliklerin ortaya çıkmasında önemli faktörlerdir. Gelişen bir toplumun artan ihtiyaçlarına cevap verilmesi, mal ve hizmet üretiminin artması, bunların uzun mesafelere taşınması ve buna uygun ulaştırma ve haberleşme hizmetlerinin etkin bir şekilde sağlanmasını gerektirdi. Buda firmaları yeni organizasyonlara zorladı. Bu değişimde demiryolları endüstrisinin payıda büyük.

İkinci dünya savaşı sonrasında ABD orjinli firmaların özellikle 1960'lardan sonra uluslar arası ticaret yerine çok uluslu şirketleşmeye gitmelerine yada deniz aşırı yatırımlarını hızlı bir biçimde arttırarak üretim faaliyetlerini ülke dışında yoğunlaştırmalarında bu yıllara rastlar. Bu yatırımlarda ki strateji değişiklikleri firmaların organizasyonlarında bu tip üretime uygun hale getirmeye zorladı.

Telekomünikasyonun günümüzdeki gelişmeleri sayesinde Colorado'daki dağ evinizden Tokyo'daki bir iş arkadaşınızla tıpkı bir masada oturuyormuşcasına ilişki kurabiliyor bilgi alışverişinde bulunabiliyorsunuz.¹⁹

Bu teknoloji ile değişim, şirketlerin organizasyon yapılarında gelecekte oldukça etkileyeceği muhakkak. Günümüzdeki çok uluslu şirketlerin organizasyon yapılarını farklı uygulamaları ile görelim.

¹⁹ John Naisbitt ve Patricia Aburdene "Megatrends 2000", Form Yayınları 1990 İst., s.21

2.1.1.ULUSLAR ARASI BÖLÜMLÜ ORGANİZASYON

Firmalar geliştikçe artan dış ilişkilerini ve bunu yürüten birimleri merkeze bağladıkça ya da lisans antlaşmalarıyla dış faaliyetlerini genişlettikçe bunların pazarlama bölümü içerisinde yürütülmesi zamanla güçleşmiştir. Bu durum firmaları merkezi yapı içinde bir uluslar arası birim geliştirme yoluna gitmişlerdir. Birkaç ülkede bağlı kuruluş ya da lisans antlaşmaları ile firma büyüdükçe uluslar arası bölüm açma eğilimine giderler. Uluslararası bölüm alt birimlerin çalışma yoğunluğuna göre bölgeler itibarı ile organize edebilir. Şekil 2 ve Şekil 3'de uluslar arası bölümü geliştirilmiş organizasyon modellerini göstermektedir.

Uluslar arası bölümün başındaki kişi dış ilişkiler konusunda uzman global ekonomiyi anlayan bir kimse olmalıdır. Bu söz konusu departmanın yöneticisi üst yönetime karşı sorumlu ve onun denetimi altındadır.

2.1.2.COĞRAFİ BÖLGE ESASLI ORGANİZASYON

Çok uluslu şirketlerin fonksiyonlar itibarı ile uzmanlaşması aslında şirket çıkarlarını bir bütün olarak görmeyi engellemez. İşletmenin faaliyetleri, satış ve üretim üniteleri geniş bir alana yayılmışsa bu faaliyetleri bir merkezden yürütmek zordur. Yetkiler işlerin yürütüldüğü yerlerde toplanırsa bölge yöneticileri daha başarılı olabilirler. İşletme içindeki işleri bölgeler olarak ayırırsak her bölge bir yönetim birimi olur. Bu sistemde faaliyetler, görevlerin ve faaliyetlerin yürütücülüğü yerlere göre düzenlenir.²⁰

²⁰ İnan Özalp "Yönetim ve Organizasyon" ,Anadolu Üniversitesi Yayınları,Eskişehir 1986,s.22

Bu tip organizasyona giden çok uluslu şirketler daha ziyade az sayıda mal üretilen geniş dış pazarlarda satma stratejisi izlerler. Bölgelerin ve ya ülkenin ihtiyaçlarına göre malı farklılaştırabilirler. Yerli müşterilere hoş gelecek ufak tefek makyajlarla dünyanın her yerine gidebilmesi gerektiği için “cola” bazı ülkelerde biraz daha tatlıdır. Meksika sınırında McDonald’s hamburgerlerine biraz daha katarlar²¹ Bölge yöneticileri misyoner gibi bölgelerin dilini öğrenir kültür, örf, ananelerini, sosyal dengeleri ve zevkleri bilme hususunda uzmanlaşırlar. Şekil 4’de coğrafi bölge esaslı bir organizasyon görülmektedir.

2.1.3.DÜNYA DÜZEYİNDE MAL BÖLÜMLEMESİNE GÖRE ORGANİZASYON

Birbirinden çok farklı malların dünya çapında üretim ve satışı sözkonusu ise şirketler mal temeline göre organizasyona gitmektedirler. Bu durumda asıl olan ileri derecede mal çeşitlendirmesi yapmak ve bunu nispeten daha dar coğrafi bölgelerde satmaktır. Buna göre üretim bölümlerinin mal çeşidine ya da grubuna göre ayrılması gerekir. Bu gruplara dünya çapında mal bölümleri denilmektedir. Bu organizasyon tipinde mal grupları ile ilgili bölümler kar merkezleri olmaktadır. Şekil. 5 bu modelle ilgilidir.

Mal bölümlemesine dayanan organizasyonun yararları şöyle sıralanabilir.Mal temeline dayanan bölümleme sisteminde işletme örgütü daha küçük birimlere bölündüğünden büyümenin ortaya çıkardığı

²¹ Richard J.Bornet ve John Cavanagh “Küresel Düşler”,Sabah Yayınları,1997,s.56

sorunlardan kurtulur. Teknik personelden enyüksek verim alınabilir, çeşitli mal gruplarının geliştirilmesi sağlanabilir, denetim kolaylaşır.²²

Çok uluslaşmanın ileri aşamalarına sıçramak daha doğrusu bir şirket amacı olarak sınırları belirsiz bir evrensel kar maksimizasyonuna ulaşmak isteyen firmalar evrensel düzeydeki faaliyetlerin yönetimini kişisel olmaktan çıkarmak ve bu konuda ki yetki ve sorumlulukları bir gruba devretmek eğilimindedirler. Organizasyon basamaklarını, hiyerarşideki fazla basamağı kaldırma yönündedir. Ünvanları azaltmaktadırlar. İngilteredeki Japon Nissan'ın otomobil fabrikasında bir işçi yılda 24 araba üretmektedir. İngiliz Ford'undakibir işçi ise, 6 araba üretmektedir. Ford'da 125 işçi ünvanı vardır, bu ünvanların her biri de işçiye dar çerçeveli basit bir işi yapmakla sınırlamaktadır. Nissan'da ise 5 ünvan vardır.²³ Organizasyon'un verimlilik üzerindeki etkisini farkederek çok uluslu şirketler hızla ünvanları azaltmaya, orkestra yönetim modeline yaklaşmaya çalışmaktadırlar.

2.2.ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN PLANLAMA POLİTİKALARI

Günümüzde işletmelerin dışülkelere açılması, birden fazla ülkede üretimde bulunmaları bu işletmelerin planlama anlayışlarının koşullara göre değişimini zorunlu kılmıştır. Geleneksel anlamda planlama işletmede neler yapılacağını, bu işlerin kimler tarafından, nerede ve ne zaman.

²² İnan Özalp, "Yönetim ve Organizasyon", Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1986, s.36

²³ Peter F. Drucker, "Gelecek İçin Yönetim", T.İş Bankası Yayınları, 1993, s.161

yapılacağına ilişkin kestirimde bulunma olarak tarif edilir.²⁴ Dünyanın her yerinde devam eden rekabet savaşında, şirketi ayakta tutmak, çok düşük maliyetli en az stokla en büyük miktarda üretim yapmak ve bunları pazarlaya bilmek iyi bir planlama ile mümkündür.

Çok uluslu şirketler planlamanın önemini bildiklerinden global planlama kavramını geliştirmişlerdir. Global planlama kapsamlı iş planlamasının prensip ve süreçlerinin global ölçüde uygulanmasıdır.²⁵ Global planlama birçok yönden yerel planlamadan farklıdır.

Global planlama çok uluslu ortamın değerlemesi, gelecekteki dünya çapında olanak ve tehlikelerin tahmin edilmesi bu çevresel değerler ışığında işletmenin global amaç ve stratejisinin saptanması, işletmenin zayıf ve güçlü yönlerinin ortaya çıkarılması ile ilgilidir.

Global planların altında; üretim, pazarlama ve araştırma geliştirme alanlarında alınacak güncel ve geleceğe dönük kararlar işletmenin genel amacının ve faaliyette bulunduğu ülkelerdeki koşullarının değerlendirilmesinden sonra verilmektedir.²⁶

2.2.1.ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERDE GLOBAL PLANLAMANIN SÜRECİ

1.Aşamada; ana merkez, tümdünya çapında faaliyet gösteren küçük şirketler için temel bir planlama çalışması yapılmalıdır. Ana ürenler,

²⁴ Rıdvan Karalar, "İşletme Politikası" Ankara,1992,s.36

²⁵ A.Phatak, "Evolution of World Enterprises"New York American Management Association Inc.1971,s.61

girilecek faaliyet alanları, uluslararası Pazar, bölümleri uzmanlaşılın ürün alanları, önemli sermaye harcamaları anahtar pozisyonlarda görevlendirilecek yöneticiler bu çerçevede belirlenmelidir.

2.Aşamada; küçük işletmeler, ana merkezin üst yönetimi tarafından hazırlanan, ana planlara uygun üretim, pazarlama, finans araştırma geliştirme, personel gibi çeşitli alanlarda sırası ile alt amaçlarını, politikalarını ve programlarını hazırlarlar.

3.Aşama; küçük işletmelerin hazırladıkları ve faaliyet gösterdikleri ülkenin koşullarına uygun, ana merkez politikalarına ters düşmeyen planlar önce ve varsa bölgesel merkezlerde, sonra ana merkezde yeniden incelenir ve uygulamaya konulur. Küçük işletmelerin kullandığı planlarda çeşitli nedenlerle bir değişiklik olursa bu hemen alttan, üstte doğru bilgi akışı ile ana merkeze bildirilir ve yeni düzenlemeler gerçekleştirilir²⁷.

Global planlama süreci hem ana ülkenin koşullarından, hem yatırım yapılan ülkenin koşullarından etkilenmektedir. Global planlamayı yaparken uluslar arası dengelerin tümünü kestirmek politikalarını ona göre belirlemek durumundadırlar.

2.2.2.GLOBAL PLANLAMA YAPARKEN DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Global planlama yapma durumunda olan çok uluslu şirketlerde, klasik ulus şirketlerinin yaptığı planlamalar arasında bazı farklar vardır.

²⁶ Esincan Mutlu, MÜ İİBF Dergisi, 1995, cilt 11, sayı 2, s. 190

²⁷ Bernard Shaw, J.Palfemam, "The organization in its environment", Pitman Publishing Inc. London, 1990, s.21

- Çok uluslu şirketler uluslar arası dengelerigöz önüne alarak ve gelecekte olabilecek değişikliklere uygun esneklikte plan yapmalıdır.
- Çok uluslu şirketlerin planlamalarıyla ilgilenen yöneticilerin yatırım yapılan ülkelerin diğer ülkelerle olan ideolojik ve diğer geleneksek ilişkini iyi bilmeleri iyi planlama içinönemlidir.
- Çok uluslu şirketlerde planlama ana işletme ile küçük işletme leri arasında koordinasyonla yapılmalıdır.
- Çok uluslu şirketlerde ulusal ve uluslararası ilişkileri iyi analiz edebilecek, stratejileri, koşullara uygun hale getirebilecek, hızlı karar verebilen üst düzey yöneticinin planlamanın başında olması bu şirketleri başarısında önemli bir faktördür.

2.3.ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERDE PAZARLAMA POLİTİKALARI

Çok uluslu şirketler pazarlama faailyeti olarak elde edebildikleri her türlü bilgiyi temin etmeye çalışırlar. Nedir bu bilgiler: Mal bilgisi, pazar tanımları, rekabet, sosyal ve sosyolojik bilgilere ilişkin veriler pazarlama faaliyetlerinin kolay ve prodüktif olarak yürümesini sağlayacak her türlü veriyi almaya çalışır.İyi bir pazarlama politikası için verilerin toplamp.analizi çok önemlidir. Bu veri başlıklarını şöyle sıralaya biliriz.

- Alıcıların ve potansiyel alıcıların özellikleri, alışkanlıkları, gelirdüzeyleri, çok uluslu şirketin pazarlama politikasını oluştururken bu anlamda verilerin pazarlama yöneticilerinin elinde

olması elzemdir. Nestle yerel zevkleri anlamaya ve onlara seslenmeye özen gösterdiği bilinir. Müdürleri tipki eski misyonerler gibi yabancı ülkelerde yıllarca kalır ve o ülkenin dilini, yemeklerini, örf ve ananelerini öğrenirler²⁸ Nestlenin dünya gıda sektöründeki yerinin gizemi burada yatsa gerek

- Alıcı ve potansiyel alıcıların satın alma ve harcama alışkanlıkları: Çok uluslu şirketler ellerindeki medya gücü ve reklam bombardımanı ile satın alma ve harcama alışkanlıkları üzerinde korkunç baskı yapmakta ve insanların tüketime özendirmekte, tüketim yapılarını kendi lehlerinde değiştirmektedirler.

- Alıcıların mala karşı davranışlarını yöneten güdüler; bu güdülerini tesbit eden bu şirketler bu güdülerini okşamakta “maceranın tadı” gibi “gençliğin iksiri” gibi güdülerini malla özdeşleştirerek mala olan talebi arttırmaktadırlar.

- Fiyat miktarı ve kar oranları : Pazarlama politikasını oluştururken bilinmesi gereken önemli bir husus budur. Günümüz çok uluslu şirketleri fiyat ve kar oranında uzaklaşmışlardır. Onların önem verdikleri kar maksimizasyonu değil “piyasa maksimizasyonudur.”²⁹ Örneğin IBM Japon bilgisayar piyasasının %40’ının kontrol eder durumdadır. Çok uluslu şirketlerin piyasa maksimizasyonu stratejisi izlediklerine de iyi bir örnek teşkil eder.

²⁸ Richard J. Bornet ve John Cavanagh “Küresel Düşler”, Sabah Yayınları, 1997, s. 177

• Rekabet: Şirketler ve ülkeler arasındaki rekabet ve korumacılık pazarlama politikası oluştururken dikkat edilmesi gerekli bir kuraldır. Çok uluslu şirketler rekabetin getirdiği korumacılık ve diğer engellemelerden de ustalıkla kurtulma yollarını bulmuşlardır. Japon Hükümeti Arap'ların İsrail'e karşı koydukları ambargoya uymaktadır. Taiwan ve G.Kore Hükümetleri kendi endüstrilerini rekabete açmamakta, özellikle Japon otomobillerinin ithalatını yasaklamaktadırlar. Ancak küreselleşme mucizesi ve çok ulusluluk iksiri jJapon arabalarını, Amerikan arabalarına çevirir ve Honda Ohio'daki fabrikasından Taiwan, Kore ve İsrail'e Accord'larını yollar.³⁰ Böylece ambargoya uymuş, korumacılığında aşmış olurlar.

• Elverişli dağıtım kanalları: Pazarlamada dağıtım kanalları çok önemlidir. Çok uluslu şirketler genellikle dağıtım kanallarında yerli ortakları kullanır, onların sosyo ekonomik bilgilerinden ve potansiyellerinden kendi lehlerine faydalanır.

• Çok uluslu şirketler diğer ülkelerdeki şirketlerini bir üçüncü pazara atlama aracı olarak kullanır.³¹ Genellikle jeopolitik konum ve diğer altyapılar yatırımın yapılacağı yerin belirlenmesinde önemlidir. Burası tespit edildikten sonra potansiyel pazarlara sağlanan coğrafi yakınlık olabildiğince kullanılır.

²⁹ Peter F. Drucker, "Gelecek İçin Yönetim", T.İş Bankası Yayınları, 1993. s.11

³⁰ Richard J. Bornet ve John Cavanagh "Küresel Düşler", Sabah Yayınları, 1997. s.223

³¹ Gülten Kazgan, "Ekonomie Dışa Açık Büyüme", Altın Kitabevi, 2. Basım 1988. s.101

Çokuluslu şirketler dünya ticaretinde, özellikle stratejik mamullerin pazarlanmasında tekelleşmeye gitmişler ve bunun sonucunda da fiyatları kontrol eder duruma gelmişlerdir. Tabii bu durum da mağdur olanlar üçüncü dünya ülkeleridir. Üçüncü dünya dış satımlarının büyük çoğunluğunu meydana getiren metanın pazarlaması üzerindeki uluslar üstü denetim yüzde 50-60 arasında değişmektedir ve bu ürünlerin 11'i için bu oran yüzde 85-90 mertebesinde idi.³² Tekelleşmenin yüksek olduğu metalar enerji hammaddeleri ve diğer endüstriyel hammaddelerdir.

Evrensel ekonomideki yaşanan diğer bir gelişme de bloklaşmadır. Ülkeler kendi aralarında ekonomik bloklara ayrılırken dünya ticaretinin yüzde doksanı bu bloklar arasında gerçekleşmektedir. Bunlardan daha ilginç de şirket içi ticaretin gelişmesi ve daha gelişeceği beklentisi pazar politikalarında önemli bir parametre de şirket içi ticarettir. Meksika sınırındaki Sony Fabrikasından öbür tarafında San Diego'daki Sony Montaj Fabrikası veya ABD'deki Motor Co. Motor Fabrikasından biriyle Avrupa veya Brezilya'daki Ford Fabrikasından biri arasındaki ticaret muhtemelen dünya ticaretinin en az üçte biri düzeylerindedir.³³

2.4. ÇOK ULUSLU ŞİRKETİN YATIRIM POLİTİKALARI

Başka ülkelerin yatırım ve üretim faaliyetlerinde bulunmak, ülke veya ulusların sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel hatta ideolojik ve

³² Fidel Castro, "Dünya Bunalımı". Onur Yayınları İst. 1987.s.67

³³ Peter F. Drucker, "Gelecek İçin Yönetim", T.İş Bankası Yayınları, 1993.s.47

psikolojik vb. yapı farklılıkları nedeniyle, ulusal sınırlar dahilinde ekonomik faaliyetlerde bulunmaktan daha risklidir. Karşılaşılması muhtemel, çeşitli risklere rağmen şirketlerin bağlı kuruluşlar aracılığıyla dış üretime açılmaları çokuluslaşmanın şirket kazanç ve karlarına pozitif net etki yapacağı beklenmesi yüzündendir. Yani, çokuluslaşacak bir şirket dış üretime açılma ve alan yönünden bu faaliyetlerini genişletme kararlarına dayanak olarak bir fayda-maliyet analizi yapmaktadır. Ancak dış üretim dış pazarlara açılarak şirket satış hasılatı ve karlarını artırmanın eski ve tek yolu değildir. Şirketlerin ülke içinde ürettikleri malları ülke dışında pazarlamaları, yani ihracat yada şirkete özgü bir üretim tekniğinin ülke dışındaki üretici firmalara kiralama veya satılmaları başka alternatifler olarak karşımıza çıkar. Fakat çokuluslaşma politikasının bu alternatifler karşısında bazı üstün yönleri bulunuyor.

2.4.1 DIŞ YATIRIM-LİSANS VE İHRACAT KARŞILAŞTIRMASI

2.4.1.1 DIŞ YATIRIMIN LİSANSLAMAYA ÜSTÜNLÜKLERİ

- Şirketler sahip oldukları üstünlüklerin tümünü, bu üstünlüklerin özelliklerinden dolayı ülke dışındaki üretici firmalara kiralamaz veya satmaz. Ekonomik ve teknolojik üstünlüklerin yanında modern çokulusluların en başta gelen özellik ve üstünlükleri yönetim, organizasyon ve pazarlama alanlarındaki bilgileridir. Oysa, bunların fiziki görünümünün bulunmaması nedeniyle

başkalarına devredilerek kullanılmasına imkan yoktur. Bu tür yetenekler ancak sahipleri tarafından kullanılarak üretim faaliyetlerine girebilirler.

- Çokuluslu şirket faaliyetlerinde uluslararası rekabetten ileri gelen bir gizlilik ve güven ilkesi zorunludur. Şirketlerin sahip oldukları üstünlüklerin ve özellikle yeni "teknik sır"ların korunması da bunun bir parçasıdır. Teknolojik üstünlüklerin aslında satılması ya da kiralanmaları mümkündür. Fakat şirket, üstünlüğünü bizzat kurmayı tercih edebilir, ya da lisanslamada bulunacağı şirketlere bu sırların korunması konusunda güvenmeyebilir.

- Lisanslama imkanı olduğu halde ülke dışında bu teknolojiyi üretime sokacak yeterli bilgi ve üretim faktörlerine sahip müşteriler bulunamayabilir.

2.4.1.2. DIŞ YATIRIMIN İHRACATA ÜSTÜNLÜKLERİ

- Ülkelerin, milliyetçilik, çocuk endüstrileri koruma, bölgesel entegrasyonlar gibi nedenlerle ithal mallarına uyguladıkları kısıtlamalar, ulusal bir firmanın ülkesinde üretimde bulunarak dış ülkelere ihracatta bulunma imkanlarını oldukça sınırlamış ve bu firmaların gelişme ve genişlemelerini engellemiştir. Böyle ihracat ve pazarlama sıkıntılarıyla karşılaşan şirketler bitmiş mallara karşı dış ülkelerde uygulanan yüksek gümrük duvarlarının arkasında

bağlı firmalar aracılığıyla üretime geçme imkanları araştırır. Nestle, Orta Amerika ortak pazarı ülkelerinde süt tozu üretimine başlamadan önce muhtemel bir rekabeti önlemek için ilgili ülke hükümetleri ile anlaşarak kurulacak şirkette hissesini %26 ve yönetim kurulu oy hakkını %40 ile sınırlayıp bunun karşılığında süttozu ithalini yasaklatarak kısa zamanda Orta Amerika'da Oligopolis bir güç elde etmiştir.³⁴

• Dış üretim faaliyetlerinde firmalar bizzat yabancı tüketici toplumlarının içinde ve yerli para birimi ile satış yapmaktadır. Bu şirkete yerel şartları saptama ve şirket amaçları açısından değerlendirme imkanı verir. Japon imparatoru Hirohito ölüm döşeğine yattığında, ülkelerin örf, anane ve zevklerinin bilinmesi ve bunların şirket stratejilerinde dikkate alınmalarında ne kadar önemli olduğu anlaşıldı. Japonlar karidese bayılıyorlar ve Asya'nın karides üretiminin %80'ini tüketiyorlardı. Ancak, binde bir rastlanacak bir felaket oldu. İmparator Hirohito ölüm döşeğine yattı. Bu durumun neredeyse altı ay süreceği ve bu süre zarfında japonların karides ve diğer lüks alışkanlıklarından vazgeçerek ona saygı göstereceklerini kim bilebilirdi ki ?³⁵ Bu toplumun içinde üretim yapıp, üretim yaptığı ülkenin sosyo-ekonomik şartlarını analiz eden firmalar ancak sürprizle karşılaşmazlar. Bu tip şirketler

³⁴ Friedmann Wolfgang G. Ve Beguin Jean-Pierre "Joint International Business Ventures In Developing Countries" ,Colombia University Press,1971.s.131

³⁵ Richard J.Bornet ve John Cavanagh "Küresel Düşler",Sabah Yayınları,1997.s.198

ayrıca yerli paranın kullanılması nedeniyle döviz darboğaz ya da tasarruf amaçlarıyla konuk ülkelerin, şirketin ürettiği mallara ithalat sınırlamaları koymaları da söz konusu değildir. Çünkü söz konusu mal konuk ülkede üretilmektedir.

- Bizzat tüketici toplumlarının içinde ekonomik faaliyette bulunmak şirketlerin reklam yapma, özel dağıtım şebekeleri kurma, bakım ve tamir servisleri açma ve böylece mallarını daha iyi tanıtmaya kolaylıkları getirir. Bu ise şirketlerin amaçlarına ulaşmak için içinde buldukları toplumla bütünleşmeleri sonucunu doğurur. Sony adı Amerika'lılara hiç Japonca gibi gelmiyordur. Öyle ki, Fortune dergisinin yaptığı bir araştırmada, Sony ürünlerini satan bayilerin büyük bir çoğunluğu hiç Japon malı satmadıklarını ve asla satmayacaklarını söylemişlerdir.³⁶

Bu örnek Sony'nin o toplumla ne kadar bütünleştiğini gösteriyor.

IBM Başkan Yardımcısı C. Mithael Armstrong, "IBM'in başarısının sırlarının birisinin IBM Europe'un bir Avrupa Şirketi, IBM Japon'un da bir Japon Şirketi olmasıdır " diyor.

2.4.2 ŞİRKETLERİ ÇOK ULUSLULAŞMAYA YÖNLENDİREN İÇSEL VE DIŞSAL ETMENLER

Batı Ülkelerinin şirketleri uygulamaya çalıştıkları kapitalist ekonomi politikaları ilk önce kendi ülkelerinde olmak üzere evrim sürecine girmişler, ulusal bütünleşmelerini sağlamışlardır. Aynı politika, ulusal bütünleşmeyi başaran firmalara bu süreci uluslararası düzeyde

devam ettirme ve yaygınlaştırma yada diğerk bir ifadeyle çokuluslulaşma arkasında önemli sosyal, siyasal, ekonomik, teknolojik vb. kökenli bir çok mativasyon araçları vardır. Günümüzde global pazarı yönlendiren 6-7 (sanayileşmiş 7 ülke, ABD , Almanya, İngiltere, Japonya, Fransa, İtalya, Kanada) ülkelerinin şirketlerini çokuluslulaşmaya yönlendiren güçleri irdeyelim.

2.4.2.1. ÇOK ULUSLAŞMADA DIŞSAL KUVVETLER

2.4.2.1.1. DIŞ TİCARET SINIRLAMALARI

Uluslararası serbest ticarete konulan gümrük ve kota gibi kısıtlamalar Batı'nın büyük firmalarının üretim hacminin, satış hasılatının ve dolayısıyla karlarının düşmesine yol açacağı bir faktördür. O halde, şirket açısından bu kısıtlamaların negatif etkilerini minimuma indirmenin ekonomik bir alternatifi de üretimin dış ülkelerde, özellikle ithalata sınırlamalar konulan ülkelerde yapılmalıdır. Sınırlamalardan doğacak negatif etkiler böylece ikame edilecektir. Bu, sorunun bireysel ve yüzeysel çözümeüdür. Kalıcı çözüme olarak korumacılık problemini çözmek dünya ticaretini daha liberal hale getirmek için 2. Dünya Savaşından itibaren özellikle gelişmiş ülkeler öncülüğünde çeşitli çalışmalar yapılmış kurumlar oluşturulmuştur. Yoğun korumacılığı azaltacak uluslararası andlaşmayı içeren bir kurum olarak GATT (Genel Tarife ve Ticaret Andlaşması) da gündeme getirilmiştir. 1947'de Cenevre'de başlayan GATT görüşmeleri 1960'lı yılların sonlarında Kennedy Round ve 1979'da

³⁶ Richard J. Bornet ve John Cavanagh "Küresel Düşler", Sabah Yayınları, 1997.s.39

Tokyo Round ve 1986'da Uruguay Round görüşmeleriyle devam ettirilmiştir. Uruguay Round'unda alınan kararlar ve 117 ülke parlamentosunun önüne konulan anlaşmanın ana hatları şöyledir;

- **Gümrük Tarifeleri:** Son Tokyo Round'undaki gümrük indirimleri neticesinde sanayileşmiş ülkelerin mamul mallardaki ortalama gümrük oranı yüzde 5 civarına inmişti. Şimdi ortalama yüzde 40 daha inerek yüzde 3 seviyesine gelecek. Birçok mamul mal gümrükten muaf olurken, çok yüksek gümrüklere tabi birçok maddede önemli düşüşler sağlanacak.

- **Tarım:** Tarıma yüksek koruma ve destek sağlayan gelişmiş ülkeler, bilhassa ABD ve AB, altı yıl içinde üretici fiyat desteklerini yüzde 20 oranında kısıacaklar, subvansiyonlu ihracatlarını değer bazında yüzde 36, hacim olarak da yüzde 2 azaltacaklar. Gümrük dışı engeller gümrük vergisine çevrilecek ve yüzde 36 indirilecek. Tropik ürünlerdeki gümrükler yüzde 40 azaltılacak. Japonya ve Kore kapalı olan pirinç pazarlarını kademeli olarak dışa açacaklar.

- **Hizmetler:** Hizmetlerde yürürlüğe giren, ayrıcalıklı ve adil ticaret prensiplerine dayalı yeni bir çerçeve anlaşması telekomünikasyon, mali hizmetler ve deniz taşımacılığı ile ilgili müzakereler devam edecek.

- **Tekstil ve Hazır Giyim:** 2004 yılına kadar tekstil kotaları ortadan kalkacak ve gümrükler hem sanayileşmiş hem de az gelişmiş ülkelerde indirilecek.
- **Devlet İhaleleri:** Hem mallarda hem de hizmetlerde yapılan ihaleler şeffaflaşacak ve dış rekabete açılacak.
- **Anti-damping ve Anti-subvansiyon Uygulamaları:** Kullanılan kriter ve prosedürler daha objektif ve şeffaf olacak.
- **GATT Kaideleri:** GATT'ın yürürlüğe girdiği günden beri değişen koşullar gümrük birliklerinin tanımından, menşe şahadetnamelerine ve ithal lisanslarına kadar bir çok kurum ve aracın daha net olarak tanımlanmasını gerekli kıldı. Bu mülahaza ile GATT'ın bir çok maddesi yeniden kaleme alınmıştır.
- **Geçici İthalat Kısıtlayıcı Tedbirler:** Bazı endüstrilerin hızlı şekilde artan ithalat karşısında zarar görmesi halinde ve dış ödemeler dengesi krizi durumlarında ülkelerin alabilecekleri ithalatı kısıtlama önlemleri en fazla dört yıl sürecek. Bunun haricinde "gri enstrümanları" diye bilinen (gönüllü ihracat kısıtlamaları; 'iyasa düzenleyici' anlaşmalar vb isimler altında uygulanan miktar kısıtlamaları ve hedefleri) uygulamalar kaldırılacaktır.
- **Anlaşmazlık Çözümü:** GATT ticaret anlaşmazlıklarına, yavaş çalışan ticaret mekanizmasını hazırlanarak, tarım, diğer mallardaki

hizmetler ve patent ve telif haklarını kapsayan üniter bir mekanizma kurulmasını sağlayacaktır.

• **Teknik Engeller:** Standardizasyon, sağlık ve emniyet kaygıları ile geliştirilen bir çok önlem kasıtlı ve kasıtsız olarak ticareti engelleyen önemli araçlar haline geldiler. Bunların harmanizasyonu ve şeffaflaştırılmasında bazı ilkeler benimsenmiştir.

Bu teşkilat 2. Dünya Savaşı sonunda düşünüldüğü gibi, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fon'unun yanı sıra GATT'ın yerini alması düşünülmüştür. Araştırmaları, denetimi ve kamuoyu oluşturması ile güçlü bir kuruluş olarak küreselleşmeye hizmet edecektir.³⁷

Uruguay Round'undan sonra korumacılıktan serbest piyasa ekonomisine yönelen ülkeler pazarlarını rekabete açmışlardır. Ülkelerin "Rekabet gücü" kıyaslamaları konusunda çalışmalar ortaya konmaktadır. Rekabetin ölçülmesindeki kıstaslar, ülkenin kısa vadede katma değer yaratma verimliliği, dünyaya açılma derecesi, ekonominin gerektirdiği alt yapı, mali sektörlerin gelişimi ve uluslararası entegrasyonu, eğitim durumu, kişi başına düşen teknoloji ürünleri gibi Lozan'daki Yönetim ve Kalkınma Enstitüsü'nün rekabet sıralaması 1996 yılı için şöyle ilan edilmiştir.

Tablo 1. 1996 Ülkelerin Rekabet Sıralaması

1. ABD	8. Lüksemburg	15. Finlandiya
2. Singapur	9. İsviçre	16. Avusturya

³⁷ Refik Erzan "Görüş Dergisi" s.22

3. Hong Kong	10. Almanya	17. Belçika
4. Japonya	11. Yeni Zelanda	18. Tayvan
5. Danimarka	12. Kanada	19. İngiltere
6. Norveç	13. Şili	20. Fransa
7. Hollanda	14. İsveç	21. Avustralya
22. İrlanda	30. Tayland	38. Hindistan
23. Malezya	31. Filipinler	39. Macaristan
24. İsrail	32. Arjantin	40. Yunanistan
25. İzlanda	33. Kolombiya	41. Endonezya
26. Çin	34. Çek Cum	42. Meksika
27. Kore	35. Türkiye	43. Polonya
28. İtalya	36. Portekiz	44. G.Afrika
29. İspanya	37. Brezilya	45. Venezüella

Kaynak : T.Wall Street Journal, 10 Haziran 1996)

2.4.2.1.2. ULUSLARARASI ENTEGRASYONLAR

Ülkeler arası ekonomik entegrasyonların amacı ve ortak özelliği birliğe dahil ülkelerin refahlarını artırmaktır. Bunun için de birlik ülkeleri kendi aralarında ekonomik işbirliği ve dayanışmayı arttırırken birlik dışında kalan ülkelere karşı ortak bir dış ticaret politikası izlerler. Ekonomik entegrasyonda, birlik ülkeleri arasında anlaşmalar çerçevesinde mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşması ilkesi yer alır. Hatta ortak para

birimi, ortak savunma gücü, ortak hukuk kurallarına doğru adım adım gidilmekte tek bir ülke görünümünü almaktadır. Avrupa'da çelik ve kömür birliği ile başlayan entegrasyon bugün uluslararası otoritenin oluşturulduğu, başkentinin Brüksel olduğu bir birlikteliğe doğru ilerlemektedir.

Ekonomik entegrasyonun çokuluslulara etkisi şu şekilde belirlenebilir. Entegrasyona dahil ülkeler arasında uygulanan ortak politikalar sonucu firmalar ana ülke dışında ve birlik içinde yatırım ve üretimini serbestçe yapabilirler. Maliyet yapıları müsait firmalar, birlik çapında üretimini artırma imkanına kavuşurlar. Dolaşım serbestisi de maliyetlerde düşme sağlayacaktır.

Şirket birlik düzeyinde rekabet edebildiği takdirde, potansiyel tüketici kitlesinde belirgin bir artış olacaktır.

Dış ülkelere ve bu ülkelerde faaliyet gösteren şirketlere karşı birliğin uyguladığı ortak dış ticaret politikaları birlik şirketlerini dış rekabete karşı koruyucu nitelik taşıyacaktır.

Bu faktörlerin ortak etkisi, ekonomik entegrasyon ülkelerindeki şirketleri birlik düzeyinde gelişme ve büyümeye yani çokuluslaşmaya özendircektir.

Ekonomik entegrasyonların birlik dışında kalan ülkelerin şirketleri üzerindeki etkileri ilk planda, kısıtlamalar nedeniyle olumsuz yöndedir.

Dış ticaret kısıtlamalarından kurtulmanın yollarını arayan birlik dışındaki

şirketler, oluşan büyük sosyo-ekonomik pazara girmek için çokuluslaşmaya yatırımlarda bulunmaya mecbur kalır.

Üretim ve tüketim imkanlarını kullanmak isteyen şirketleri şartlar çokuluslaşmaya zorlamaktadır. Birlik içindeki şirketlerin çokuluslaşmaları daha hızlı olarak seyredeceği muhakkaktır.

Entegrasyonlar da, çokuluslu şirketleri aslında pek kısıtlayamamaktadır. Çokuluslu şirketler bu tip entegrasyonları aşmanın yollarını bulabilmektedirler. Fransa ve İtalya'nın kendi iç otomobil piyasalarında Japonların payını yüzde 2 veya 5'lik bir oranla sınırlamak için gayret göstermektedirler. Bu iki ülke ekonomik bakımdan hükümler varlıklar oldukları sürece, öyle bir korumacılık yapabilirlerdi. Ancak gümrük tarifelerinden arındırılmış bir Ekonomik Topluluk yaratılması demek, İngiltere'de montajı-yüzde 80'den fazlası yerel parçalarla yapılan Japon otomobillerin Brüksel'deki Avrupa komisyonu ile bir kavgaya tutuşmadan kapı dışarı edilebilmesi mümkün değildir. İkilem böylece sonuçlanmamaktadır. Çünkü Japon araba imalatçıları Fransız ve İtalyan piyasalarına Amerika'daki tesislerden otomobil ihraç ediyorsa, Paris'te ve İtalya'daki korumacı politikacılar ABD ile kapışmış olduklarını fark edecek; daha ziyade "Japon malları aleyhtarı tutumuyla tanınan ABD Ticaret Bakanlığı ise bir Japon şirketi lehine üçüncü bir ülkedeki pazara müdahale edebilecektir.³⁸

Entegrasyonlar ya da bloklaşma dünyayı bu gün üçe böldü, her

³⁸ John Kennedy, "21.yy.'a Hazırlanırken", s.67

kıta kendi ekonomik bloğunu oluşturmak için uğraşiyor. Günümüzde, dünya üzerindeki birliktelikler ve bloklar şöyledir,³⁹

Tablo 2. Dünyadaki Bloklar ve Birliktelikler

AMERİKA

<u>Birlikler</u>	<u>İlgili Ülkeler</u>	<u>İmza Tarihleri</u>
Nafta	ABD,Kanada,Meksika	1993
Mercosur	Brez.,Arj.,Paragu.,Urugu,	1991
Andean pakt	Boliv.,Kolombia,Ekvat., Peru, Venezuela	1969
O.A.E.B.	Guat.,Hond.,El Sal.,Nika., Kost.,Pana.	1993
CARICOM	Karaib Top.	1973

AVRUPA

Avrupa Birliği'nin geçmişi ve geleceği

<u>Altılar Grubu (1958)</u>	<u>2000'e Doğru</u>
BELÇİKA	BULGARİTAN
FRANSA	K.KIBRIS
ALMANYA	ÇEK CUM.
İTALYA	MACARİSTAN
LUKSENBURG	MALTA
HOLLANDA	POLONYA
<u>Dokuzlar Grubu (1973)</u>	SLOVAKYA
DANİMARKA	SLOVENYA
İRLANDA	Üyelik Başvurusu yapan
İNGİLTERE	<u>Diğer Ülkeler</u>
<u>Onlar Grubu</u>	ESTONYA
YUNANİSTAN	LETONYA
<u>Onikler grubu (1986)</u>	LİTVANYA
PORTEKİZ	ARNAVUTLUK
İSPANYA	İZLANDA

³⁹ "Ekonomist" 18.06.1995,s.67

Onbeşler Grubu (1995)

TÜRKİYE

AVUSTURYA

FİNLANDİYA

İSVEÇ

ASYA

Rakkamlarla APEC

<u>Üyeler</u>	<u>Kişi Başına Gelir (\$)</u>	<u>Büyüme</u>
<u>oranı (%)</u>		
BRUNEİ	15640	Belli değil
ÇİN	470	7.6
HONG KONG	15360	5.5
ENDONEZYA	670	4
JAPONYA	28190	3.6
MALEZYA	2790	3.2
FİLİPİNLER	770	-1
SİNGAPUR	15730	5.3
G.KORE	6790	8.5
TAYAN	10163	7.8
TAYLAND	1840	6
AVUSTURALYA	17260	1.6
YENİ ZELANDA	12300	0.6
PAPUA YENİ GİNE	950	2.3
KANADA	20710	1.8
MEKSİKA	3470	-0.2
ABD	23240	1.7
ŞİLİ	2730	3.7

Kaynak : Ekonomist , 18.06.1995 , s.67

2.4.2.1.3.ULAŞTIRMA-TAŞIMA MASRAFLARINDAN TASARRUF

Klasik ticaret teorisi, uluslararası ticaret analizlerinde ulaştırma masraflarının bulunmadığı ya da ihmal edilebilecek derecede düşük olduğunu varsayardı. Böylece hangi ülkelerin hangi mala mukayeseli bir

avantaja sahip olduğu ve bu malın üretiminde uzmanlaştığı takdirde dış ticaretin yönü ve hacminin ne olacağı sorusu daha kolay cevaplandırılmış olur. Dış ticaret ilişkileri daha gerçekçi bir yaklaşım tahlile ulaştırma masraflarının dahil edilmesini gerektirir. Ulaştırma masraflarının yokluğu varsayımıyla ulaşılan mukayeseli avantajların yapısı bu masraflar hesaba katılması durumunda farklılık gösterir.

Bu sonuç, ulusal sınırlar içerisinde üretimde bulunacak dış ülkelere sadece ihracatta bulunmanın firma kazanç ve karlarını pek fazla arttırmayacağını gösterir. Çünkü, bir kere ulaştırma masrafları nedeniyle, firmaların yerel firmalarla fiyatlar yönünden rekabet imkanları oldukça kısıtlıdır. Üstelik, bu masraflar zaman içinde artan bir seyir izlemektedir. Mekan bakımından da tüketici pazarlarına yakın firmalar uzak olanlara nisbetle ulaştırma masrafları açısından daha avantajlıdır. Ulaştırma masrafları bakımından bu ve benzeri faktörler büyük firmaları ülke sınırları dışında yatırım ve üretimde bulunmaya yani, çokuluslaşmaya zorlamıştır. Japonların, ABD veya Avrupa'ya, Avrupa'nın daha ziyade ABD'ye yatırım yapmalarının sebebi korumacılık korkusu değildir. Pazara uzak olmaktan doğan maliyet yükünü taşımanın oldukça külfetli hale gelmesidir.⁴⁰ Çokuluslaşmaya gidilecek, böylece ulaştırma masraflarındaki tasarrufları fiyatlara yansıtabileceklerinden uluslararası üretim, rekabet ve pazarlama kolaylıkları elde ederler.

⁴⁰ Peter F. Drucker, "Gelecek İçin Yönetim", T.İş Bankası Yayınları, 1993.s.60

2.4.2.1.4. POLİTİK DÜŞÜNCELERİN EVRİMİ VE EKONOMİK ZORUNLULUK

2.Dünya Savaşından sonra ortaya atılan gelişmiş-azgelişmiş ülke kavramları ve bunların ekonomik yapılarındaki farklılık az gelişmiş ülkeleri sanayileşme yoluyla kalkınmaya yöneltti. Böylece kısa sürede bu ülkelerin refahlarının artacağı ve Batı ile aralarındaki gelişmişlik açığının kapatılacağı düşünülmüştü. Oysa, söz konusu ülkelerin saptanan hedeflere ulaşmasında ulusal imkanlar yetersizdi. Teknik bilgi ve organizasyon, sermaye ve döviz kaynaklarının kıtlığı genellikle tabii kaynakları bulunan bu ülkelerin başta gelen sorunlarıydı. Üstelik hızlı artan nüfusun (Gelişmiş Ülkelerde nüfus artış oranı "0" veya negatif) beslenme, eğitim ve en önemlisi istihdam sorunları bulunmaktaydı. İçinde buldukları duruma rağmen, Batı ülkelerinden sanayileşme ve kalkınma yolunda yardım hususunda tarihi ve ideolojik çekinceleri mevcuttu. Ekonomik bağımsızlığımızı kaptırırsak sonunda siyasi bağımsızlığımız da elden gidebilir şeklinde düşünüyorlardı. Vadandaşlarından gelen talepler, yönetimleri bu katı tutumları gözden geçirmelerine neden oldu. Evrensel haberleşme, dünya çapında bir "yakınlık" duygusu yaratarak, politik bilincin (değişmesine) yoğunlaşmasına neden olmuş ve özellikle de var olan eşitsizliklerin göz önüne çıkmasına yol açmıştır.⁴¹ İletişim sayesinde dünyayı daha yakından gören halklar dış dünyada olanlara kendileri de sahip olmak istemişlerdir. Bu, yönetimlerin çekincelerini yumuşatmış, batının imkanlarından faydalanılması düşüncesini ön plana çıkartmıştır.

Sonuçta, tüketim eğilimleri yüksek, lüks mal özentileri fazla olan, yabancı mal eğilimi olan, tasarruflarını değerlendirebileceği alt yapısı olmayan⁴² bu ülkeler çokuluslu şirketler açısından çekim merkezi haline gelmişlerdir. Çokuluslu şirketler de az gelişmiş ülkelerin doymamış pazarları sayesinde kazanç ve karlarını olağanüstü artırmışlardır.

Batıdaki büyük şirketlerin Doğu bloku yıkılmadan önce, bu ülkelere yayılmaları da ekonomik ve teknolojik zorunluluktan kaynaklanmıştır. Uzaya araç gönderen ama marketlerde hesabı abakütle yapan bu ülkeler, yabancı sermayeyi o dönemde bizzat davet etmişlerdir. Başta Rusya olmak üzere, Pepsi Cola'ya, Fiat'a kapılarını açarak, Sovyet Rusya Sibirya'da ağır taşıt aracı üretecek büyük bir tesis kurması için Mercedes-Benz'i davet etmiştir.⁴³ Bu davetin en önemli nedeni, bazı malların üretiminde karşılaşılan sıkıntılar, teknolojik ve organizasyon konusundaki yetersizlikleridir. O dönemde çokuluslu şirketler ideolojik farkları bile yumuşatmıştır.

Günümüzde dağılan Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku Batının en önemli cazibe merkezleridir. Sadece Batı Almanya, Doğu Almanya'ya 100 milyar Marklık bir yatırım programı uygulamıştır.

⁴¹ Zbigniew Brezinski, "Kontrolden Çıkış Dünya", T.İş Bankası Yayınları, 1994, s.55

⁴² İnan Özalp, "Uluslararası İşletmecilik", s.43

⁴³ İnan Özalp, "Uluslararası İşletmecilik", s.45

2.4.2.1.5. ARAŞTIRMA - GELİŞTİRME VE TEKNOLOJİK YENİLİKLER

Araştırma ve Geliştirme faaliyetlerinin artması teknik buluşların hızla ticari meta haline dönüştürülmesiyle özellikle teknolojiyi geliştiren şirketlerin çokuluslaşmaları arasında bir paralellik görülür. Yeni malların icadı ve ticari düzeyde kitle üretimlerinin gerçekleştirilmesi Batı ülkelerinde teknoloji tekellerinin doğmasına yol açtı. Teknolojileri kontrolünde bulunduran bu tekellerden başka ülkelere yapılan teknoloji transferleri bu şirketlerin çokuluslaşmalarına neden olmuştur.

Günümüzde bu teknoloji tekelleri kendi aralarında birleşerek (evlenerek) çokuluslaşmaya değişik bir ivme kazandırmaktadırlar. Yarı iletken ve bilgisayarlar, robotlar, bilim teknoloji ve telekomünikasyon alanları ivmenin en hızlı yaşadığı sektörler. Motorola, Nippon Elektrik'le, dolayısıyla Hitachi ile, Nippon Telefon ve Telgraf, IBM-Mitsui ve Hitachi, Sony, RCA ve Ericsson'la Hawlet Packard, Fujitsu ile Teksas Instruments, Siemens ile ... arasında stratejik ortaklıklar kuruluyor. Bu şirketleri küreselleşmeye (çokuluslaşmaya) iten birçok etken vardır. bunlar arasında paylaşılması gereken yüksek araştırma ve geliştirme maliyetleri, yüksek nitelikli ve yetenekli bilimadamlarının sınırlı sayıda olması ve örgütlü, eşgüdümlü mali altyapıya ihtiyaç duyan şirketler çokuluslaşmaya gitmektedirler.⁴⁴

⁴⁴ "N.P.Q. Dergisi", Milliyetçilik Rüzgarları, s.64

2.4.2.1.6. DEĞİŞİK İMKAN VE FIRSATLAR

Şirketlerin ülke sınırları dışında faaliyette bulunmak istemesi açıklanan etkenlerle birlikte doğmuş ya da doğmakta olan ülke dışı fırsatlardan yararlanma dürtüsünden kaynaklanır. Gerçekte gelişmek ve yayılmak isteyen bir şirket amacına ulaşmak için fırsatlar yaratmak ya da var olanları iyi değerlendirmek zorundadır.

Bir şirketin satış hasılatı ve dolayısıyla karlarında dalgalanmaya karşı alınabilecek tedbirler, maliyet yapısında ya da talep kompozisyonunda yapacağı değişiklikleri gerektirir. Bu bakımdan, Şirketin ucuz işgücünden yararlanma fırsatlarını değerlendirmesiyle birlikte dışarıdaki ucuz maden, hammadde ve enerji kaynaklarına yönelmeleri düşük maliyet politikalarının bir gereğidir. Sony , Meksika sınırından televizyon parçaları üretecek bir fabrika kurma kararı aldı. Bu dönemde Hong kong'da saat başına 2.05 dolar ve G.Kore'de 3.65 dolar olan işçilik burada 89 sentti.⁴⁵ Sony de rasyonellik gereği yatırım kararını bu bölge lehine kullandı.

Şirketin ürettiği mallara karşı ülke içi talebin doyum noktasına ulaşması, taleple ilgili butür olumsuzluğu minimuma indirmek için şirket varlığını korumak düşüncesi ile dışarıda yatırım ve üretim imkan ve fırsatlarını değerlendirme zorunluluğunu getirmiştir. Batı ülkelerindeki

⁴⁵ Richard J.Bornet ve John Cavanagh "Küresel Düşler", Sabah Yayınları, 1997.s.42

nüfusun stabil olması ve az gelişmiş ülkelerdeki artan nüfus, batı şirketlerine kapasite artırımları için fırsat oluşturmaktadır.

Şirketleri uluslararası boyuta zorunlu kılan bir diğer olay da, 1980'li yıllarda Doların aşırı değer kazanması olmuştur. Bu durumun, en güçlü kuruluşların varlığını bile tehdit edebileceği anlaşılmıştır. Bu zaafiyete karşı en iyi çarenin uluslararası boyutta üretim yapmak olduğu şirketlerce anlaşıldı ve çokuluslaşmaya değişik bir hız kazandırdı.

Şirketler, çeşitli bölgelerde yaptıkları yatırımla varlığını, karlılığını muhafaza etmektedir. Herhangi bir bölgede çıkan resasyon veya politik karışıklık çokuluslu şirketi o bölgedeki yatırımını sıkıntıya sokmakta, diğer bölgedeki yatırımları diğer sıkıntılı bölgedeki yatırımın riskini paylaşarak tolöre etmektedir, bu da şirketleri yayılma ve çokuluslaşmaya iten diğer bir faktördür.

Evrensel bar optimizasyonunu getirecek bu uluslararası imkan ve fırsatlar çokuluslu şirketlerce değerlendirilmektedir.

2.4.2.2. ÇOKULUSLAŞMADA İÇSEL KUVVETLER

İşletmenin yatırım ve üretim faaliyetlerinde bulunan bir ekonomik birim olarak, kendi veya içinde bulunduğu ülke yapısından doğan güçlere, içsel kuvvetler denir. Bu güçlerin etkisi ve şiddeti şirketin dışarıya yayılma, çokuluslaşmasında fonksiyonel bir ilişki mevcuttur. İçsel faktörleri analitik açıdan incelemekte yarar vardır.

2.4.2.2.1. İÇ KANUNİ ENGELLER VE İÇ EKONOMİK TIKANIKLIKLAR

Ülke sınırları içerisinde bir şirketin gelişmesi, yatay veya dikey entegrasyonlarla ülke bütününe yayılması, tekelleşmesi, serbest rekabeti ortadan kaldırmaya yönelik görüldüğü gerekçesiyle antitrust ve kartel yasaları çıkarılabilir. Günümüzde ABD'de trustleşme, kanunen yasaklanmıştır. Böyle kısıtlamaya maruz kalan işletme, ülke düzeyinde yapamadıklarını uluslararası platformda göstermeye ve gerçekleştirmeye yönelir. Bu da çoğunlukla, dış yatırım - üretim faaliyetlerine girişmek yani çokuluslaşmaktır.

Üstünlüklerinin tamamını kendi ülkelerinde kullanamayan işletmeler bunları kullanabilecekleri dış imkan ve fırsatlar yaratmak ve değerlendirmek zorundadır. Çünkü, büyük şirketlerin hasılat veya kar optimizasyon merkezleri zaman ve mekan olarak sınırlandırılmış değildir.

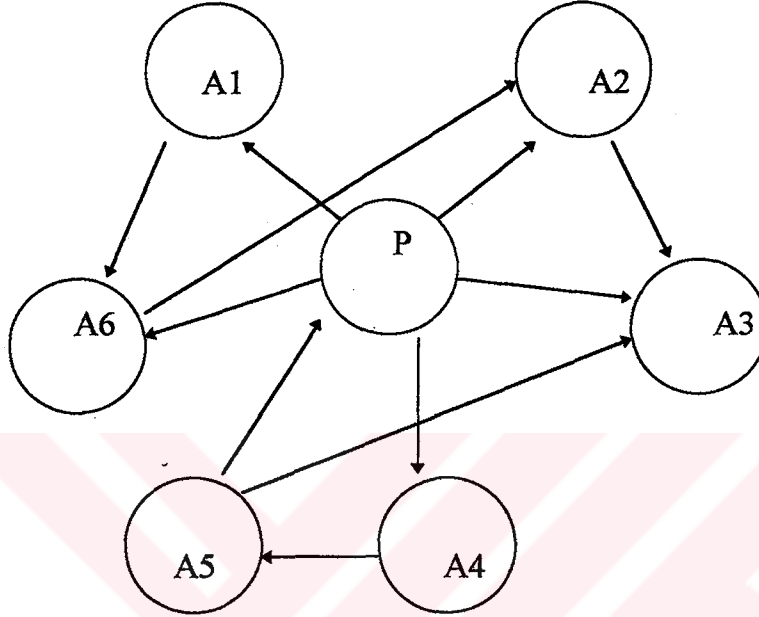
Diğer yönden ülke içi kısmi veya genel bir talep yetersizliği de şirketleri dışa açılmaya zorlar. Özellikle ABD şirketleri, Batı Avrupa'da daha sonra az gelişmiş ülkelerde farkedilen imkan ve fırsatlar ulusal bütünlüğün sınırlarına gelmiş ABD şirketleri için hem iç yasal engellerden kurtulma hem de mevcut potansiyel şirket üstünlüklerini kullanma ve böylece büyümeyi sürdürmenin yeni bir yolu olarak değerlendirilmiştir.

2.4.2.2.2. ŞİRKET ÜSTÜNLÜKLERİNİN ANALİZİ

Çokuluslu şirketler yatırımları, nerede yapılırsa yapılsın çoğunlukla birbirini tamamlayıcı (complementarity) niteliktedir. Aşağıdaki şekilde,

çokuluslu şirketlerin yatırımlarının tamamlayıcı özelliği ve bu entegrasyonun şirkete sağladığı avantajlar görülebilir.

Şekil 2. Uluslar Arası Yatırım Entegrasyonu

Kaynak :Franklin R. Root ,International Trade and Investment, s.584

P (Şirket Ana Merkezi) Dairesi ile belirtilen kuruluş yatırımların merkezidir ve hedefleri belirleyip sistem içindeki diğer girişim ve yatırımları kontrol eder. Bu merkezin anahtar kararları diğer katılımcıların lokal yatırımlarının hacimlerini ve ürünlerinin geliştirilmesi üzerinedir. Katılımcıların kendi aralarındaki transferlerin yönünü ve hacmini de merkez belirler ve geliştirir. Katılımcıların hizmet ettiği ulusal patentler

aynı merkez tarafından geliştirilir. Merkez şirket ve ona bağlı şirketler (A daireleri) farklı ülkelerde kurulmuşlardır.

Bağlı şirketler (yavru şirketler) merkez şirkete bağlı olmakla birlikte aynı zamanda diğer katılımcılarla ürün, para, teknoloji ve yönetim akışlarını da gerçekleştirirler.

Şirket hizmetleri ve beraberinde ürün akışı genellikle ana merkezden bağlı şirketlere doğrudur. Bu tür transferlerin bazılarında bağlı şirketler arasında da rastlanır. Örneğin A₁ ürettiğinin bir bölümünü A₆'ya başka bir ürünün üretiminin sağlanması amacıyla gönderebilir. A₄ bitmiş ürünü A₅'e transfer edip A₅ bu ürünü bulunduğu ülkede pazarlayabilir. Bunun yanında bazı ürünler ve hizmetler bağlı şirketlerden merkez şirkete transfer edilebilir. Örneğin A₅'ten P'ye olduğu gibi ⁴⁶. Çok uluslu şirketlerin uluslararası bu entegrasyonları onlara ürünün piyasa ömrünü zamanlama ve planlama imkanı vermektedir. İstedikleri ve uygun olduğu her zaman ve daha ileri ürünü ülkeler arasında transfer yaparak pazar paylarını korur ve daha geliştirirler. Çok ulusluların bu yönü diğer şirketlerle onları ayırt edici önemli bir özelliktir.

Çok ulusluların diğer bir özelliği de oldukça güçlü sermaye birikimlerinin olmasıdır. Birçok çok uluslu şirketin yıllık karı, yatırım yaptıkları gelişmekte olan ülkelerin yıllık gayri safi milli hasıllarından daha fazladır.

⁴⁶Franklin R.Root, "International Trade and Investment", s.584

Tablo 3. 1985 Yılındaki Çok Uluslu Şirketlerin Satış Rakamları ve Ülkelerin GSMH'lerinin Sıralaması

<u>Sıra</u>	<u>Ülke/Şirket</u>	<u>(milyon \$)</u>
1	United States	3.998.1
2	USSR	1.514.3
3	JAPAN	1.330.3
4	West Germany	627.3
5	France	511.3
6	United Kingdom	447.0
7	Italy	358.7
8	China	339.4
9	Canada	332.2
10	Poland	263
11	East Germany	241.5
12	Romania	224.8
13	Brazil	220.5
14	Czechoslovakia	199.2
15	India	192.0
16	Mexico	177.5
17	Spain	167.5
18	Iran	157.6
19	Australia	155.1
20	Netherlands	125.3
21	Sweden	100.2
22	General Motors	96.4
23	Switzerland	92.6
24	Exxon	86.7
25	Indonesia	86.5
26	Saudi Arabia	84.1
27	South Korea	83.1
28	Royal Dutch/Shell Group	81.7
29	Belgium	80.4
30	Bulgaria	72.0
31	Nigeria	66.0
32	Austria	66.0
33	Argentina	63.1
34	Taiwan	60.2
35	Norway	57.9
36	Denmark	57.1
37	Mobil	56.0

38 Finland	54
39 South Africa	53.3
40 Turkey	53.1
41 British Petroleum	53.1
42 Ford Motor	52.8
43 Algeria	50.7
44 IBM	50.1
45 Venezuela	49.6
46 Egypt	46.5
47 Texaco	46.3
48 Yugoslavia	43.5
49 Chevron	41.7
50 Thailand	38.6

Kaynak : Michael P.Todoro, " Economic Development In The Third World"New York,1989,s.470

Bu sıralamanın yapıldığı yıllarda çokuluslu şirketler dünya üzerinde 2/3'ünde faaliyet gösteriyorlardı. Doğu blokunda önemsenmeyecek yatırımları mevcuttu, günümüzde çokuluslu şirketlerin yatırım alanları tüm dünya sathıdır. Bu çokuluslu şirketlerin büyümelerini ve yukarıdaki sıralamalarda çokuluslu şirketler lehine değişiklikler olmuştur. 1996 yılında Fortune dergisine göre Amerikalı çokuluslu şirketler karlarını %23.3 arttırmışlardır. Amerikada enflasyonun %3-4 oranında olduğu düşünülürse;⁴⁷2000'li yıllarda dünya ekonomisini yönlendirmek için toplanan gelişmiş yediler (6-7) yerine çokuluslu şirketler (4-7) kendi aralarında toplanacağı benziyor.

Çokuluslu şirketlerin üstünlük mukayeseleri sermayeleri açısından klasik şirketlerle değil, ülkelerle yapılabilecek durumdadır.

⁴⁷ "Finansal Forum" 20.05.1997.

Diğer bir üstünlük özellikleri, araştırma-geliştirmeye büyük sermaye oranı çokulusluları yeni teknolojilerde tekel durumuna sokmuştur. Aynı zamanda pazar optimizasyonu konularında da değişen koşullara uyum üstünlükleri mevcuttur.

Bir diğer önemli üstünlükleri de nihai mal üretiminde kullanılan aramal ve hammadde kaynaklarını da içerecek biçimde yaygınlaşarak yatay ve dikey entegrasyonlarla tekelleşmişlerdir.

2.4.2.2.3. OLIGOPOLIST EKONOMİK YAPI

Çokulusluların bu güçleri bu şirketleri oligopolist yapı ve davranışa dönüştürmektedir. Bu dönüşüm de bu şirketlerin çokuluslaşmasında başka bir motivasyon oluşturuyor.

Ulusal planda var olan oligopolistik ekonomik yapı ve rekabet, şirketleri aynı yapı ve rekabeti uluslararası platformda sürdürmeye zorlamaktadır.

Faktör piyasalarına hakim olma; yatay ve dikey bu stratejik maddeleri kontrol altına alma, arzusu bu oligopolist şirketlerin diğer motivasyonudur.

Ulusal sınırlarda iç piyasaların doyuma ulaşma ve kar oranlarının düşeceği beklentileri de bu şirketleri dışa doğrudan yatırımlara çeken sebeptir. Rakiplerin en az birinin uluslararası yatırım ve üretim faaliyetlerine girişmesi diğerlerinin dışa açılmalarını teşvik eden yeter bir şarttır. Bu oligopolist yapının bir özelliğidir (Game theory).

Sonuç olarak, birbirine bağımlı olaylar dizisi şöyle seyretmekte;
(Ulusal alanda) şirket üstünlüklerinin kullanılmaya başlaması → Yatay ve dikey tekelleşme → Oligopolistleşme → Mal ve faktör piyasalarında aksak rekabet → Şirket içi belirsizlik ve riskin azaltılması → Rekabetin kontrolü → Aynı işlerin uluslararası platformda devamı →
ÇOKULUSLAŞMA

2.5 ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN YATIRIMLARINI KENDİ ÜLKELERİNE ÇEKMEK İÇİN ÜLKELERİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

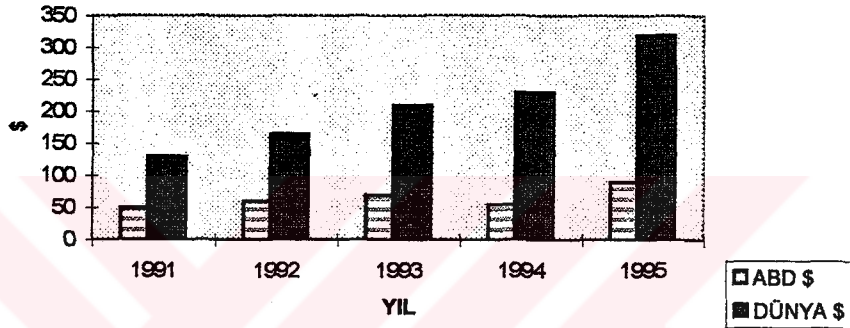
Birleşmiş milletlerin yapmış olduğu araştırmaya göre 1995 yılında fabrika ve ekipman alanlarına yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplamı 1994 yılına kıyasla yüzde 46 artarak 1995 yılında 325 milyar dolara yükseldi. Bu doğrudan yatırımların içinde en büyük payı geçen sene denizaşırı ülkelere 95 milyar dolar akıtan ABD şirketlerine aitti.⁴⁸

1995 yılında Dünya Bankasının tahminlerine göre, gelişmekte olan ülkelere doğrudan özel sermaye yatırımları 90 milyar dolar civarına ulaştı.

Ülkeler, hatta ABD'de eyaletler, çokuluslu şirketlerin bu yatırım pastasından pay alabilmek için kıyasıya ve cömert teşviklerle rekabete girdiler. 1985'te Mitsubishi'ye bağlı Diamondstar Motors Amerika'da otomobil montaj tesisi kurmaya karar verince, Illinois, Indiana

⁴⁸ The Wall Street Journal, Haziran 1996

Şekil 3. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve ABD'nin Payı

Kaynak: ABD Ticaret Bakanlığı BM.'nin Ticaret ve Kalkınma Konferansı)

Michigan ve Ohio eyaletleri tesisin kendi topraklarında kurulması için yarışa girdiler. Kazanan İllinois oldu. Teklifi 276 milyon dolar tutarında on yıllık bir teşvik ve yardım paketiyle. Mitsubishi eyalette yaratacağı her yeni iş için yıllık yaklaşık 25.000 dolar alacaktı. Bu teşvikler giderek daha da cömertleşti. sözgelimi 1997'de Ohio, 22 milyon dolarlık destek ve vergi bağışıklığı sunarak Honda'nın otomobil tesisini orada kurmayı sağlamıştı.⁴⁹ Ülkelerin liderleri de bu yatırımları kendi ülkelerine çekmek için yoğun uğraş içindedirler. Margaret Thatcher Japonya'ya yaptığı resmi

gezide ülkesinde fabrika açmaları için Japon şirketleriyle görüşmüştür. Kraliçe, Nissan Motor'un başkanı ile görüşebilmek uğruna katıldığı Tokyo Zirvesine bile ara vermiştir.⁵⁰

Yabancı sermaye yatırımlarını ülkelerine çekmek için bu ülkelerin gösterdikleri yoğun teşvik politikaları aşağıda belirtilmiştir.

2.5.1. MEKSİKA

- Yabancı yatırımcıların bir şirketin % 49'dan fazlasına sahip olmaları yasaklanmışken bu limit serbest bırakılmıştır.
- Dövizle yapılacak direkt yatırımlarda, yabancı yatırımcının izin alma zorunluluğu aranmamaktadır.
- Yabancı yatırımcının döviz hesabı açma zorunluluğu kaldırılmıştır.
- Döviz kuru kısıtlamaları 1991'den itibaren serbest bırakılmıştır.
- Sermaye ve kazançlar yurt dışına serbestçe transfer edilmiştir.
- Aralarında finans ve hizmetin de bulunduğu çok sayıda sektörde yabancılara yüzde 100 mülkiyet hakkı verilmiştir.
- Emek yoğun işlerde yabancılara yüzde 100 şirket satınalma hakkı tanınmıştır.
- Yayıncılık sektörü Gelir Vergisi'nden yüzde 50 oranında muaf tutulmuştur.

⁴⁹ "N.P.Q.Dergisi" ,Milliyetçilik Rüzgarları,s.73

⁵⁰ Richard J.Bornet ve John Cavanagh "Küresel Düşler",Sabah Yayınları,1997.s.33

- İmalat sanayiinde Yabancı Ortaklığın payı ve firmanın büyüklüğüne bakılmaksızın vergi kolaylıklarından yararlanma olanağı getirilmiştir.

2.5.2. ÇİN

- Yabancı sermayayı öncelikli olarak nerelere kanalize edeceğini belirleyerek tarım, enerji, ulaşım ve alt yapı yatırımlarını ön plana çıkarmıştır.
- Hükümet vergi muafiyetleri sağlayarak, ürün kalitesini, enerji tasarrufunu, çevre temizliğini ve az gelişmiş bölgelere yatırımları cazip hale getirmiştir.
- Karşılıklı faydalanılabilen ve uzun dönemli yatırımlara teşvik sağlanmıştır.
- Serbest bölgelerde yabancılara uygun yatırım alanları sunulmuştur.
- Araziler ucuz, kiralar düşük tutulmuş ve grev yapma yasağı getirilmiştir.

2.5.3. SİNGAPUR

- Hükümet yağın şekilde yabancı sermayeyi teşvik etmektedir.
- Ulaşım, kamu hizmetleri ve basın gibi ülkenin güvenliği açısından önemli olan sektörler dışında, yabancı sermaye girişlerinde herhangi bir kısıtlama mevcut değildir.
- Gelişmiş bir alt yapı ve istikrarlı bir iş ortamı hazırlanmıştır.

- Kambiyo kontrolü uygulanmamaktadır.
- Sermaye ve kazançlar kolaylıkla transfer edilebilmektedir.
- Yerli ve Yabancı şirketlere uygulanan vergi mevzuatı ile yatırım teşvikleri aynı tutulmaktadır.

2.5.4. ARJANTİN

- Arjantin'de yerli ve yabancı yatırımcıların eşit şartlarda çalışması sağlanmıştır.
- İthalat teşvik edilmektedir.
- Enerji, telekomünikasyon ve hizmet sektöründe yoğun özelleştirme programı uygulanmaktadır.
- Yabancı sermaye gelirken önceden izin alma zorunluluğu bulunmamaktadır.
- Yabancı Yatırımcı, yerliler gibi finans sektöründen dilediğince kaynak sağlayabilmektedir.
- Yabancı Yatırımcı, yatırımını yaptıktan üç yıl sonra sermayesini ya da elde ettiği karı yurt dışına çıkarabilmektedir.
- Sanayi arazisi ve binaların hükümet tarafından temin edilmesi için yardım yapılmaktadır.

2.5.5. TAYVAN

- Daha önceleri hükümet imalat sektörü olmak üzere yabancı sermayeye sıcak bakmamaktaydı, günümüzde ise hemen hemen her sektör yabancı sermayeye açılmıştır.

- Pek çok sektörde yabancılara şirketin yüzde 100'üne sahip olma hakkı tanınmaktadır.
- Vergi sistemi, yerli-yabancı şirket ayırımı yapılmayacak şekilde düzenlenmiştir.
- Ticaret politikası liberalleştirilmiştir.
- Otomasyon cihazları üretimi, teknoloji yatırımı, çevre kirliliği kontrol cihazları üretimi, AR-GE ve personel geliştirme, ile uluslararası marka imajı yaratma gibi çalışmalarda vergi indirimi ya da vergi muafiyeti uygulanmaktadır.
- Yabancı yatırımcı hisselerini en az iki yıl elinde tutar ve kar etmeyi sürdürürse, hisseler aldığı andaki değerinin % 20'si oranında gelir vergisinden düşülebilmektedir.
- Yabancı sermayeli şirketlerin ithal ettikleri mal ve hizmetler katma değer vergisinden muaf tutulmaktadır.

2.5.6. HİNDİSTAN

- Yüksek veya yeni bir teknolojiye dayanan yatırımlar başta olmak üzere, yabancı yatırımlar teşvik edilmektedir.
- İhracat ağırlıklı yabancı sermayeye özel teşvikler sağlanmaktadır.
- Kambiyo kontrolleri azaltılmıştır.
- Sermaye ve kar serbestçe yurt dışına çıkarılabilmektedir.

- Birçok yabancı yatırıma şirketin yüzde 51'inden daha fazlasına sahiplik hakkı verilmeye başlanmıştır. Bunların arasında yüzde 100 sahiplik hakkı olan Coca Cola, Kellog, GE yatırım hizmetleri, Mc Donalds ve Procter and Gable da vardır.

2.5.7. MALEZYA

- Yabancı şirketlere pek çok sektörde şirketin çoğunluğuna sahip olma hakkına sahiptirler.
- Sermaye ve kazanç serbestçe yurt dışına çıkarılabilmektedir.
- Sermaye ve kazanç serbestçe yurt dışına çıkarılabilmektedir.
- Yüksek teknolojiye sahip veya sektör için yeni olan Yabancı yatırımlara lisans hakkı tanınmasında büyük kolaylıklar sunulmaktadır.
- Özellikle, ihracata yönelik yatırımlar, tarım, turizm ve yüksek teknoloji yatırımları için vergi teşvikleri sağlanmaktadır.
- Malezya Hükümeti, yabancı yatırımcıların nitelikli iş gücü getirmesine izin vermektedir. Ancak, onlardan özellikle ülke halkının eğitilerek işgücünün sağlanması beklenmektedir.
- İhracata dayalı imalat yatırımı için yüzde 100 sahiplik hakkı verilmektedir.
- Sermaye ve kar transferleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmaktadır. Kambiyo kontrolü en alt düzeye indirilmektedir.

Ülkeler yabancı sermaye yatırımlarını kendi ülkelerine çekebilmek için görüldüğü üzere, çok cazip teşvikler sağlamaktadırlar. Örneğin, Çin bütün teşviklerinin karşılığını almaya başlamıştır. 1995 yılında Çin'e yapılan yıllık yabancı sermaye yatırımı 233.5 milyon dolara ulaşmıştır.⁵¹

3.ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN YATIRIM YAPTIKLARI ÜLKELERDEKİ İŞLEVİ

3.1 ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN EKONOMİK GÜCÜ

Çokuluslu şirketlerin ekonomik gücü ve dünya ekonomisi üzerine etkileri sanıldığından fazladır. 1970'li yılların başında 10.000 Çokuluslu Şirket ve onlara bağlı 30-35 bin yavru şirket, günümüzde 35 bin çok uluslu şirket ve onlara bağlı girift yapıda 150 bin şirkete ulaşmıştır. Bu şirketlerin ekonomik fonksiyonları tüm dünyayı ilgilendirmektedir. 1970'li yıllarda Dünya hasılasındaki büyümenin iki katı büyüme gösteren bu şirketler, kapitalist sistemdeki bütün malların gittikçe artan önemli bir bölümünü üretip dağıtıyor ve geniş bir uluslararası mali ağı aracılığı ile uluslararası sermaye akımında en büyük payı türetmişlerdir. Çokuluslu şirketlerin bankaları ise, 1975'de toplam dünya rezervlerine yaklaştığı tespit edilen bir gerçektir.⁵²

Kapitalist sistemin başrol oyuncularını olan çokuluslu şirketlerin ardında itici güç olarak ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İsviçre, Hollanda ve İngiltere gibi ülkeler bulunmaktadır. En tepedeki 300 şirketin

⁵¹ "Capital Dergisi", Mayıs -1995,s.68

kümülatif varlıkları, kabaca tüm dünyadaki üretim varlıklarının dörtte birini oluşturmaktadır. Yani 5 trilyon dolarlık bir gücü temsil etmektedirler.⁵³

Çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisinden daha hızlı büyüdüğü tespiti göz önüne alınırsa, dünya ekonomisini kimlerin yönettiği ve tamamen yöneteceği sorusu, cevabı belli olan bir soru olmaktadır. Bu ekonomik güç sosyo-ekonomik ve siyasi etkileri görülmekte ve daha net 2000'li yıllara doğru görülmesi düşünülmektedir. Devlet içinde devletlerden daha güçlü olan bu şirketler ülke yöneticilerinin bağımsız karar verme özgürlüklerini istedikleri zaman ellerinden alabileceklerdir.

Çokuluslu şirketlerin ekonomik güçlerini daha iyi analiz etme bakımından, 1970'li yıllar ve 1990'lı yıllarda en tepedeki 50 çokuluslu şirketi tabloda görmemiz bu şirketlerin mali durumlarının seyrini görme, gelişimlerini izleme ve coğrafi dağılımlarının analizi bakımından faydalı olacaktır. Tablo 4'de 1976 yılındaki ilk 50 şirket görülmektedir.

Tablo 4. Dünyanın Önde Gelen 50 Şirketi

<u>Sıra</u>	<u>Ülke</u>	<u>Şirket</u>	<u>Milyon US \$</u>	
			<u>Satış</u>	
1.	ABD	Exxon	44.865	2.503
2.	ABD	General Motors	35.725	1.253

⁵² Fidel Castro, "Dünya Bunalımı", Onur Yayınları, İst. 1987, s. 143-146

⁵³ Richard J. Borner ve John Cavanagh "Küresel Düşler", Sabah Yayınları, 1997, s. 2

3.	Hol./İng.	Royal Dutch-Shell	32.105	2.11
4.	ABD	Tex Co.	24.507	831
5.	ABD	Ford Motor	24.009	323
6.	ABD	Mobil Oil	20.620	810
7.	İran	Net. Oranian Oil	18.855	16.947
8.	İngiltere	British Petrol	17.286	369
9.	ABD	Stan. Oil of Calf.	16.822	773
10.	İng./Hol.	Unilever	15.016	332
11.	ABD	IBM	14.437	1.990
12.	ABD	Gulf Oil	14.268	700
13.	ABD	General Elektric	13.399	581
14.	ABD	Crysler	11.699	260
15.	ABD	ITT	11.368	398
16.	Holl.	Philips	10.746	152
17.	ABD	Stan. Oil of indiana	9.955	787
18.	Fransa	CFP	9.146	168
19.	Japonya	Nippon Steel	8.797	122
20.	Almanya	Thyssen	8.765	1100
21.	Almanya	Hoechst	9.462	101
22.	İtalya	ENI	8.334	135
23.	Almanya	Daimler-Benz	8.194	126
24.	ABD	U.S. Steel	8.167	560
25.	Almanya	Basf	8.152	153
26.	Fransa	Renault	7.831	129
27.	Almanya	Siemens	7.760	201
28.	Almanya	Wolkswagenwerk	7.681	65
29.	ABD	Atlantic Richfielt	7.308	350
30.	ABD	Continental Oil	7.254	331
31.	Almanya	Bayer	7.223	128
32.	ABD	E.I. du Pont de N.	7.222	272
33.	Japonya	Toyoto Motor	7.194	251
34.	Fransa	ELF	7.165	200
35.	İsviçre	Nestle	7.080	309
36.	İngiltere	ICI	6.884	424
37.	Brezilya	Petroleo Brasileiro	6.626	704
38.	İngiltere	British-American T.	6.146	314
39.	ABD	Procter&Gamble	6.082	334
40.	Japonya	Hitachi	5.916	94
41.	ABD	Westinghouse	5.863	165
42.	Japonya	Mitsubishi	5.694	41
43.	ABD	Union Carbide	5.665	382
44.	ABD	Tenneco	5.600	343
45.	Japonya	Nissan Motor	5.480	116
46.	ABD	Goodyear	5.452	162
47.	İtalya	Montedison	5.418	184

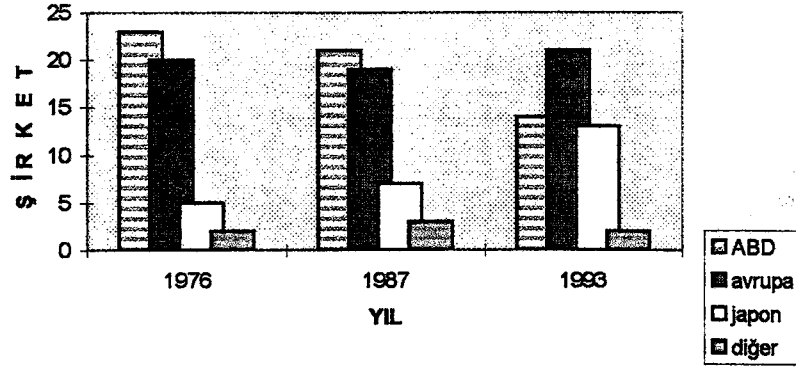
48.	İngiltere	British Stell	5.340	172
49.	ABD	I. Harvester	5.335	79
50.	ABD	O.Petroleum	5.334	172
TOPLAM			564.252	

Kaynak : Fortune , 1976

Tablodan görüleceği gibi dünyanın en büyük 50 çokuluslu şirketlerinin üretim içerikleri ve satışları bakımından değişimleri yaşanmaktadır. Dünyanın ekonomik ağırlık merkezi Atlantik'ten Pasifiğe kaymaktadır. Özellikle, Japonya ve Güney Kore çokuluslu şirketleri en büyük 50 çokuluslu şirket arasına girebilmektedir. Avrupalı çokuluslu şirketlerin sayısı konumunu korumakta hatta artış da görünmektedir. Bunun sebebi, Almanya'nın savaşın etkilerinden kurtulup dünya ekonomisinde kendini hissettirmesidir. Çokuluslu şirketlerin dünya üzerinde menşei ve coğrafi dağılımı bakımından da değişimleri gözlenmektedir.

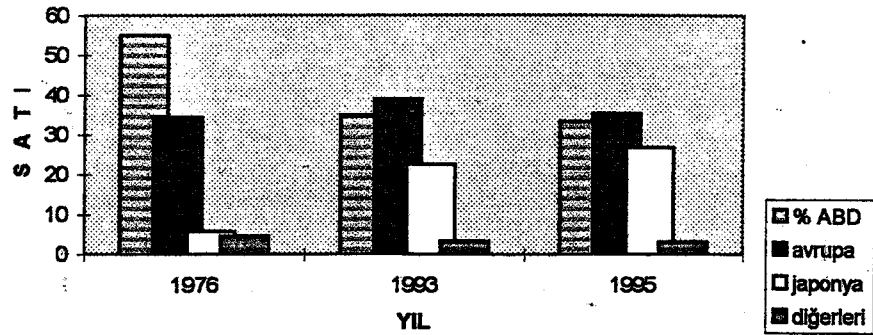
Şekil 4'te görüldüğü gibi, Japonya ilk 50'deki çokuluslu şirket sayısını 1976'dan bu yana 2,5 kat arttırmıştır. Satışlardaki pazar payını da yaklaşık 5 kat arttırmıştır. Şekilde "diğer ülkeler" ibaresi ile adlandırılan ülkeler arasında Güney Kore çokuluslu şirketleri de bulunmaktadır. Bu da dünya ekonomik ekseninin Pasifik'e kaydığının göstergesidir. Japon çokuluslu şirketlerinin diğer dünya çokuluslu şirketlerine göre daha hızlı büyüdüğü de şekilde görülmektedir.

Şekil 4. Çok Uluslu Şirketlerin Menşei Olarak Coğrafi Dağılımdaki Gelişimi

Kaynak : Fortune 1976-1987 -1993 derleme

Şekil 5. Çok Uluslu Şirketlerin Menşei ve Satış Oranlarına Göre Dağılımı

Kaynak : Fortune 1976-1987 -1995 derleme

1995 yılında, ABD, Avrupa, Japonya ve diğer ülkelerin çokuluslu şirketlerinin satışları toplamı, 2 trilyon 600 milyar 881 milyon dolar gibi muazzam bir rakama ulaşmıştır. Bu istatistiki bilgi çokuluslu şirketlerin ekonomik gücünü göstermesi bakımından önemlidir.

Çokuluslu şirketlerin ekonomik güçlerinin anlaşılması için, az gelişmiş ülkelerin gayri safi milli hasıllarıyla (G.S.M.H.) mukayese edilmekteydi ; 1990'lı yıllarda çok uluslu şirketlerin gücü gelişmiş ülkelerin G.S.M.H.'larıyla mukayese edilebilir düzeye ulaşmaktadır. Aşağıda görülmekte olan Tablo 5, çokuluslu şirketlerin ekonomik büyüklüğünü göstermesi bakımından anlamlıdır.

1990'lı yılların başında gelişmiş ve az gelişmiş 30 ülkenin G.S.M.H.'sının toplamı 2 trilyon 161 milyar 800 milyon dolar ve aynı yıllarda en tepedeki 50 çokuluslu şirketlerin satışları toplamı 2 trilyon 290 milyar 879 milyon dolar olarak tesbit edilmiştir. Çokuluslu bu şirketlerin ekonomik gücünü tarif için ileriki yıllarda 6-7 ülkeleriyle mukayese yapılacaktır.

Tablo 5. Ülkelerin 1990 Yılı GSMH'ları

Sıra	Ülke Adı	Yıl	G.S.M.H. (milyar \$)
1.	Avusturya	1990	147
2.	Danimarka	"	120
3.	İrlanda	"	35.7
4.	Yunanistan	"	57.5
5.	Finlandiya	"	123.5
6.	Belçika	"	173.2
7.	Norveç	"	106.2

8. Portekiz	"	50.9
9. Türkiye	"	83.7
10. Macaristan	"	22.8
11. Polonya	"	44.8
12. Honkong	"	63.4
13. Endonezya	"	99.0
14. Malezya	"	39.4
15. Yeni Zelanda	"	41.6
16. Pakistan	"	48.1
17. Filipinler	"	48.8
18. Singapur	"	30.0
19. Tayvan	"	160.8
20. Tayland	"	66.9
21. Arjantin	"	53.6
22. Meksika	"	186.0
23. Nijerya	"	26.4
24. Güney Afrika	"	95.2
25. Zimbabve	"	7.0
26. Mısır	"	37.5
27. Irak	"	69.4
28. İsrail	"	29.3
29. Kuveyt	"	19.4
30. Sudi Arabistan	"	74.7
TOPLAM		2.161.800

Kaynak : The World in 1990, The Economist, s.79)

3.2. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE YAPTIĞI ETKİLER

Çok uluslu şirketler az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin mevcut konumlarından kurtuluşun yolu olabilir. Çokuluslu şirketlerin sadece sermaye getiren, yatırım yapan şirketler olarak görülmesi bu önemli konuya dar bir çerçeveden bakıldığının göstergesidir. Bu şirketleri emperyalizmin araçları olarak görüp peşinen reddetmekte, olaya slogançı bir yaklaşım tarzı olmaktadır. Çok uluslu şirketler geldikleri konum ülkenin birçok ekonomik göstergesini, pozitif yada negatif yönde

etkileyebilir. Konuk ülkenin bu şirketlere karşı izleyeceği politika, neticelerin kendi lehine yada aleyhine olmasını etkileyecektir.

3.2.1 ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN İHRACATA YAPTIKLARI ETKİLER

Çokuluslu şirketler az gelişmiş ülkelerin doğal kaynaklarını, ucuz emek gücünü kullanarak üretim yapacakları ülkenin siyasi, demografik, sendikal, sosyolojik ve ekstratejik durumlarını göz önüne alarak yatırımlarını yapmaktadırlar.

Az gelişmiş birçok ülkenin ucuz iş güçlerini, doğal kaynaklarını kullanarak emeğin pahalı olduğu ülkelere ihracat yapmaktadırlar. Yatırımcı, maliyetlerinin mukayesesini yaparak az gelişmiş ülkelere gelmekte, ürettiği mal az gelişmiş ülkelerde daha kaliteli ve daha ucuza üretildiği sürece buralara sermaye akışı olmaktadır. Çokuluslu şirketin konuk ülkenin ihracat yapısını etkilemesi, o ülkenin ekonomik politikalarıyla da alakalıdır. Eğer yatırım yapılan az gelişmiş ülke, ithal ikameci politika izliyorsa, çokuluslu şirketler iç pazara dönük üretim yapmakta ve pazar da şartlara uygun ise ihracatı düşünmemektedirler. Çokuluslu şirketler dışarıdan girdi olarak ithal ettiği metalar da bu ülkenin ödemeler dengesinde negatif etki yapmaktadırlar.

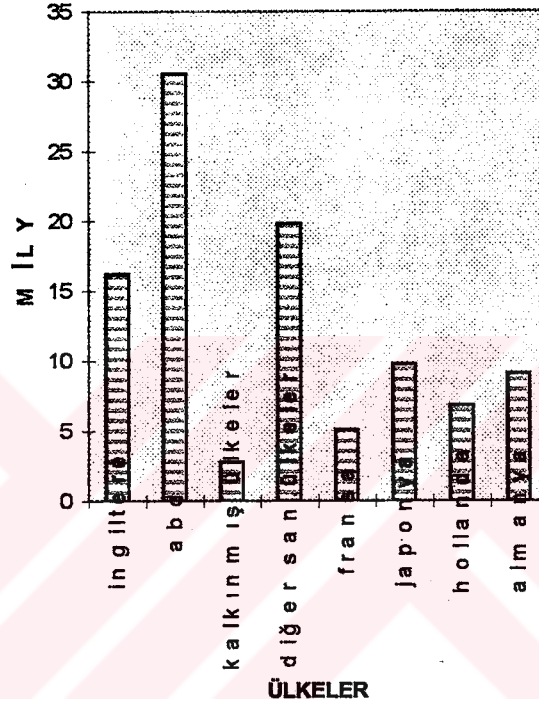
1990'lı yıllarda değişen teknoloji ve emek yoğun sanayiinin emrine giren robotlar, az gelişmiş ülkelere yatırımı cazip halden uzaklaştırmaktadır. 1970'li yıllar ücret farklılıkları yatırım kararında önemli bir unsur teşkil etmekteydi. Maquiladoras denen, yani Meksika

sınırında Amerika pazarına emek-yoğun parça ve ürünler sağlayan fabrikalar veya Tayvan ve Singapur'daki elektronik montaj fabrikaları, varlıklarını ürün farklılıklarına borçludurlar. Ancak, beden işçiliği oranlarının, imalat sanayi üretiminde faktörlerden biri olarak önemi gittikçe azalmaktadır. Günümüzde beden işçiliği oranının yüzde 8'leri geçtiği pek az sanayi kolu kalmıştır. Bunlar da bile (tekstil, otomobil, elektronik, montaj, çelik) işgücü maliyeti, üretim faktörü olarak o kadar hızla düşmektedir ki, ücret düşüklüğünden maliyet avantajı sağlamak üzere ülke dışına "kaynak aktarma" olgusuna bu yüzyılda hala geçerli bir çare olarak görmek mümkün değildir ⁵⁴. Günümüzde sermaye akımı bu yüzden zenginden-zengine şekline dönüşmüştür. Günümüz çokuluslu şirketlerindeki anlayış artık ucuz emeğin sömrülerek elde edilen malın ihracatından ziyade gelişmiş insan emeğinin bulunduğu sisteminin oturduğu, daha az risk taşıyan serbest piyasa ekonomilerine yönelmektedir. Şekil 6 bu yönelimi göstermektedir.

Sermayenin zengin ülkeden yine zengin ülkeye gitmesinin en önemli sebebi yetişmiş kalifiye emek gücü, bloklaşmaya doğru giden ekonomi ve bu ülkelerin gelişmiş sanayi alt yapıları sayılabilir. Günümüzde az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar için o ülkenin çok cazip, çekici imkanlarının olması gereklidir.

⁵⁴ Peter F. Drucker, "Gelecek İçin Yönetim", T. İş Bankası Yayınları, 1993, s.48

Şekil 6. Yabancı Sermaye Transferini Yapan Ülkeler

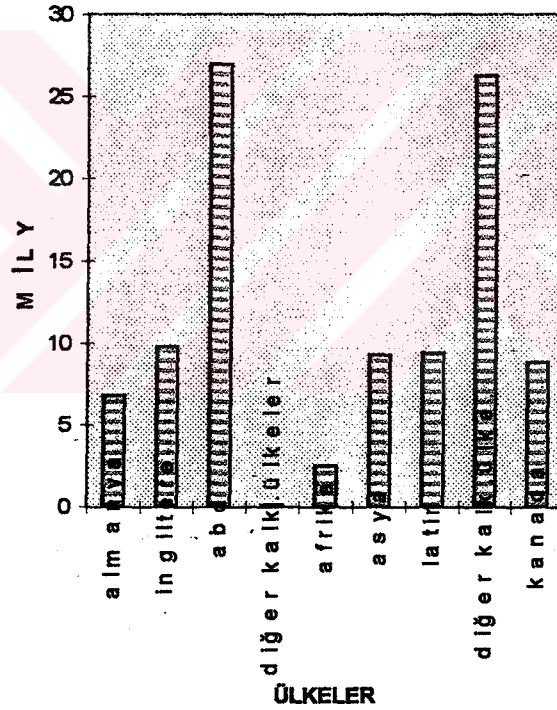
Kaynak : The World Bank Global Economic Prospectives and Devoloping Countries,1991.s.11

Bu gün bu şirketler daha ziyade yatırım yaptıkları az gelişmiş ülkenin pazarına yönelik üretim stratejisi izlemektedir. Dolayısıyla bu ülkelerin ihracatına pozitif katkı görülmemektedir.

3.2.2. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN İSTİHDAM ETKİLERİ

Çokuluslu şirketler emek yoğun sektörlere yatırım yaptıkları için istihdam yönünden olumlu bakılabilir. Eğer yabancı şirket yerli bir

Şekil 7. Yabancı Sermaye Transferinin Yapıldığı Ülkeler

Kaynak : The World Bank Global Economic Perspectives and Developing Countries, 1991.s.11

şirketle birleşerek yatırım yapıyorsa istihdamda herhangi bir etkisi söz konusu olmayacaktır. Uzun vadede bu şirketler yatırım yaparak kapasite artırımına gidecekleri için istihdam yine olumlu etkilenecektir.

İstihdam konusunda dünyada ilginç örnekler vardır. Örneğin, General Electric, Singapur'da devletten sonraki en büyük işveren olmuş ve 100.000'den fazla Singapurlu da ABD şirketinde çalışmaya başlamıştır⁵⁵. Endüstri kesimine gelen yabancı sermayenin ülkenin istihdamına olumlu bir katkıda bulunabileceği söylenebilir. Ancak burada da kullanılan teknolojinin, emek veya kapital yoğun olması yatırımın istihdam etkisinin geniş veya sınırlı kalmasını belirleyecektir⁵⁶.

Çokuluslu şirketlerin izlediği ücret politikası mali dengeleri değiştirebilir. Yetişmiş insan gücünü yüksek ücret politikalarıyla bünyesine çeker ve diğer sektörlerde bu anlamda sıkıntı yaratır. Yabancı bir şirkette çalışma bir ayrıcalık kabul edilir hale gelir. Yerli ve yabancı şirketler olarak ekonomide sınıflar yaratıldığı ileri sürülebilir.

Çok uluslu şirketler her türlü iddiaya rağmen, istihdamın dolaylı ve direkt yönde olumlu etkisi tartışılmaz. Bu şirketlerin izlediği iç eğitim mekanizmaları emeğin kalitesini, montalitesini değiştirmektedir. Bu olumlu uygulamalardan yerli şirketler de yararlanmakta, uygulamalarını, yönetimlerini, ücret ve diğer politikalarını gözden geçirmektedirler.

⁵⁵ "N.P.Q.Dergisi", Almanya, s.34

⁵⁶ Cem Alper "Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma", A.İ.İ.B.A.yayın no:106. Ankara 1977

3.2.3 ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN ÖDEMELER DENGESİNE ETKİLERİ

Az gelişmiş ülkelerin en önemli darboğazlarından birisi de ödemeler dengesi makasının ayarlanamamasıdır. Çok uluslu şirketlerin ödemeler dengesine etkisi , yatırım yapılan az gelişmiş ülkenin izlediği ekonomi politikalarıyla yakından alakalıdır. Şayet bu az gelişmiş ülke ithal ikameci bir politika izliyorsa çokuluslu şirketler bu ülkenin iç pazarına yönelik üretim yapmakla burada üstün yönetim ve rekabet tecrübeleriyle kısa sürede tekelleşmektedirler. Gümrük duvarlarının ardında karını yükseltmekte, ihracatı, dolayısıyla ödeme dengesini etkilememektedirler. Bu tip ekonomiler her ne kadar ithal ikameci politika da izleseler her türlü girdi yurt içinden temini söz konusu olmamakta, dışarıdan çeşitli girdiler ithal edilmesi zorunluluğu doğmaktadır. Bunun sonucunda ; dışarıdan ithalat yapan ama ihracatı düşünmeyen bu şirketler ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemektedirler.

Dışa dönük büyüme stratejisi izleyen ülkelerde ise ödemeler dengesinde bu şirketlerin pozitif etkisi söz konusu olabilir ancak, ödemeler bilançosuna olumsuz etki yapan bir başka faktör de transfer fiyatlandırmasıdır. İhracatın şirket içi ihracata yöneldiği günümüzde ihracat fiyatlarıyla, bu ülkeler istedikleri gibi oynayabilmektedirler. Yüksek gösterilen ithal girdiler yoluyla, ana ülkedeki çokuluslu şirketin yavru şirkete açtığı yüksek faizli kredi, yüksek lisans ücreti gibi

yöntemlerle transfer edilmekte dolayısıyla az gelişmiş ülkenin ödemeler dengesi istenirse olumlu, istenirse olumsuz yönde etkilenebilmektedir.

3.2.4ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN TEKNOLOJİ ETKİLERİ

Çok uluslu şirketler elde ettikleri güçlü mali yapı ile yeni teknolojilerin bulunmasını, araştırılmasını finanse edebilir. Geliştirdikleri en son teknolojiyi kullanmadan önce eski teknolojileri az gelişmiş ülkelere ihraç edebilirler. Az gelişmiş ülke açısından teknolojinin en son aşamasının yatırım olarak gelip gelmemesi önemli değildir. Teknolojinin ülkedeki vasıfsız işçiye uyumu ve uygunluğu daha önemlidir. İleri teknolojiyi idare edebilecek nitelikli insan gücünün olmaması da zaten bu ülkelerin dezavantajıdır. Çok uluslu şirketin getirdiği teknoloji bu ülkenin durumu gözönüne alınırca, tabii ki daha iyidir. Teknoloji yaratmanın çok pahalı bir iş olduğunu bilen bu ülkelerin teknolojinin yaygınlaşmasında önemli etken olan çokuluslu şirketlere karşı bu hususta pazarlık gücü pek yoktur.

Çok uluslu şirketler teknoloji transferini yatırım yerine, lisans anlaşması ile de gerçekleştirebilir. Bu şirketlerin o ülke şartlarına göre çok ileri teknolojileri temin edemeyen yada mali gücü elvermeyen yerli şirketler pazar paylarını tamamen kaptırma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.

Çok uluslu şirketlerin bu husustaki diğer ilginç politikası da araştırma / geliştirmeyi kendi ana ülkelerinde yapmalarıdır. Gittikleri az

gelişmiş ülkelerde bilimsel ve teknolojik bir ivme kazandırıcı herhangi bir faaliyete girmemektedirler. Sadece Amerikan menşeli çokuluslu şirketler bu hususta farklı politikalar izlemektedirler. ABD çokuluslu şirketleri sadece Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde araştırma faaliyetlerinde bulunmaktadır.

3.2.5 ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN ÇEVREYE OLAN ETKİLERİ

Az gelişmiş ülkelerin içinde buldukları ekonomik sıkıntılar bu ülkeleri çokuluslu şirketlerle pazarlıkta elini kolunu bağlamaktadır. Çokuluslu şirketler de bu ülkelerde kendi ülkelerinde dikkat ettikleri birçok kıstası buralarda gözardı etmektedirler.

İşgücünün ucuz, toprağın ve doğal zenginliklerin ucuz oldukları bu ülkelerde çevreye hassasiyet göstermeden üretimde bulunmaktadır. Çokuluslu şirketlerin yatırım yaptıkları Meksika'nın Nogales bölgesinin kanalizasyonlarına bırakılan atıklar, oradan aşağıya akmaktadır. Bu bölgede görülen sarılık oranları ülke ortalamasının 20 katına ulaşmıştır.⁵⁷ Çokuluslu şirketler çevre ve sağlık yasalarını bu ülkelerde kolaylıkla delmekte, yetkililer de bu şirketleri ve gelecek olanları ürkütmemek için müdahalede bulunmamaktadırlar.

Doğal kaynakların ve çevrenin önemsenmeyip, önlem alınmadan kullanılması, onların üzerinde hasarlar yaratıp, gayri safi milli hasıladan amorti edilememelerine neden olabilir. Bina, fabrika, makina ve araç

⁵⁷ Richard J. Bornet ve John Cavanagh "Küresel Düşler", Sabah Yayınları, 1997.s.201

gereçlerin, araba, kamyonlar ise amortismanları yapılır. Sanayinin çevreyi kullanmasından doğan kayıpların ekonomik maliyetleri yapılmaz. O az gelişmiş ülke istihdamı arttırmışken, üretimini arttırmışken yine de daha yoksullaşmış olabilir.⁵⁸

Çokuluslu şirketler az gelişmiş ülkenin denizini, havasını, toprağını kirletirken bu sorun uzun vadede kendi ülkesinin sorunu olacağını unutmamalıdır. Çevre, dünya mülkiyetidir. Az gelişmiş ülkelerin yetkilileri son yıllarda bu hususta gerekli kanuni alt yapıyı hazırlamışlardır.

"Üretim olsun da nasıl olursa olsun" anlayışı değişmeye başlamıştır.

3.2.6.ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN VERGİYE OLAN ETKİLERİ

Çokuluslu şirketler az gelişmiş ülkelerde fiyat manevralarını daha kolay yapmakta, iş hacmine göre oldukça az veya hiç vergi vermeme yoluna gitmektedirler.

Dünya çapında iş yapan çokuluslu şirketler, işlemlerini karlarını daha ılımlı daha insafli vergilerin alındığı yada hiç alınmadığı bölgelerde küresel bilançosunu açıklar. Küresel bilançolar vergi cenneti olarak bilinen Cayman adaları, Bahamalar, Berr..da, Cope Verde, Hongkong, Bahreyn gibi yerlerdir. buralara her türlü uçuş ve faks bağlantıları vardır. 548 banka ofisine hizmet veren Grand Cayman iş merkezinin dünya yüzünde faks yoğunluğu en fazla olan yer olduğu söylenir. Bu 548

⁵⁸ Al Gore "Küresel Denge" Sabah Yayınları, 1996,s.176

banka ofisinde yaklaşık 400 milyar dolarlık aktif vardır. Endüstrileşmiş ülkelerin para stoklarının yaklaşık yarısının vergi cennetlerinde durduğunu yada buralara geçtiği söylenmektedir.⁵⁹ Bu olumsuz durumu düzeltmek isteyen, bu şirketlerden vergi almaya kalkan ülkeler, bu şirketlerce yatırımı başka ülkeye kaydırma tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Çokuluslu şirketlerin bu konudaki diğer bir politikası da yatırım yapılan ülkelerin başkentlerindeki güçlü kuruluşlarıdır. Bu kuruluşların görevi aleyhlerine herhangi bir uygulamanın çıkmamasıdır. Philip Morris'in 1996 yılında Washington'daki lobi kuruluşunun bütçesi 16.5 milyon dolar⁶⁰ gibi astronomik bir rakamdır.

3.2.7 ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN BÖLGESEL KALKINMAYA OLAN ETKİLERİ

Az gelişmiş ülkelerin temel sorunlarından biri de ülkenin coğrafi bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkıdır. Bu özelliğe sahip ülkelerde sanayi ülke geniline yayılmamakta, ulaşımın, pazarın emeğin kolay bulunduğu bölgede yoğunlaşmaktadır. Ülke yöneticileri, sosyal huzursuzluk, iç göç gibi olumsuz gelişmelere neden olan bu durumu gidermek için çeşitli teşvik politikaları izleyerek makro planlar yapmaktadırlar.

Çok uluslu şirketleryatırım yapacağı ülkede en uygun şartların bulunduğu bölgede yatırımı yapmakta, o ülkenin makro dengelerini gözönünde bulundurmamaktadır. Uygulanan teşvikler de bu şirketleri

⁵⁹ Richard J.Bornet ve John Cavanagh "Küresel Düşler",Sabah Yayınları,1997.s.307

etkilemektedir. Güçlü mali yapıları zaten o ülkenin idarecilerine karşı pazarlıkta güçlü bir koz olarak bulunmaktadır. Çok uluslu şirket maliyet ve rekabet yönünden kendine göre en uygun bölgeyi seçerek üretimini yapmakta bölgesel kalkınma farkını daha da derinleştirmektedir.

3.2.8 ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN ULUS DEVLET ÜZERİNE ETKİLERİ

Çok uluslu şirketler, az gelişmiş veya gelişmiş ülkelerdeki siyasi konjoktürün belirlenmesini saptayabilecek güçtedirler. Çok uluslu şirketlerin yatırım yaptıkları ülkelerde siyasi otoriteyle çatışmaya rahatlıkla girebilmelerinin sebeplerinden biri , bu şirketlerin ülkelerin GSMH'larından daha büyük olan ekonomik güçleri, bir diğeri ise yatırımın geldiği ülkenin hükümetlerinin askeri güçlerini arkalarında bir güvence olarak görmeleridir.⁶¹ Amerikan çok uluslu şirketlerinin arkasında enformasyon desteği ve ya bilgi sızdırma ya da karşı casusluğu önleme hususunda CIA (Central Intelligence Agency) gizli servisi; ABD çok uluslu şirketlerine yardımcı olmaktadır.⁶²

Ekonomik ve siyasal anlamda gelişmiş ülkeler, özellikle az gelişmiş ülkelere açtıkları kredileri şirketlerinin bu ülkelerde yayılmasını kolaylaştıran araç olarak görmüşlerdir. Özellikle petrol şirketleri (Exxon , BP, Mobil, Shell) , ülkelerin dış politikalarıyla,yardımlarıyla ait olduğu ülkeler tarafından yönlendirilmekte ve daha sonra çeşitli mekanizmalarla

⁶⁰ "Hürriyet" 24.6.1997

⁶¹ Cem Alper "Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma", A.İ.B.A., yayın no:106, Ankara 1977, s.114

⁶² "Fortune", April 19.1993, s.13

korunmaktadırlar.

Çok uluslu şirketlerin ulaştıkları ekonomik güç sonucu ait oldukları ülkelerin politikalarını etkiledikleri görülmektedir. ABD çok uluslu şirketleri eski kamu üst düzey görevlilerini istihdam ederek yetkili kamu görevlilerinin lobi faaliyetleri şemsiyesi ile yasal olmayan ödemeler yaparak kamuoyu oluşturarak, örgütleri aracılığı ile ABD hükümetinin ekonomik ve siyasi politikasını yönlendirebildikleri bir gerçektir. Yakın tarihten örnek olarak;Sony Colombia Pictures'ı satın alınca, bu olay Newsweek dergisinin kapağında Japonya 'nın Holywood'u işgali olarak yansıtıldı. Daha da kötüsü bu sırada Ronald Reagan Japonya 'da 48 saat geçirmek için Japon şirketlerinden 2 Milyon dolar alması nedeniyle eleştirilirken Sony,eski başkanın kitaplığına bir bağışta bulundu.Reagan buna karşılık olarak, Marita'nın şirketinin beyazperdeye ahlak ve seçkin zevk getireceğinden sevinç duyduğunu ifade etti.⁶³

Çok uluslu şirketlerin kendi ülkelerindeki etkileri ve özellikle az gelişmiş ülkelerle olan ilişkileri, daha çok kendi çıkarlarına ters karar alan hükümetleri devirmek ve ya ekonomik güçlükler yaratarak görevden uzaklaştırmak şeklinde özetlenebilir.⁶⁴Bu gibi girişimlerle ilgili bir çok örnek bulunabilir.

⁶³ Richard J.Bornet ve John Cavanagh "Küresel Düşler",Sabah Yayınları,1997.s.35

⁶⁴ Cem Alper "Çok-Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma",A.İ.İ.B.A.,yayın no:106,Ankara 1977,s.114

Günümüzde çok uluslu şirketlerin sahip olduğu bankalar tüm dünya rezervlerine yakın bir değere ulaşmaktadır. Başkan Jefferson John Adams'a gönderdiği bir mektupta bankaların ordulardan daha tehlikeli olduğuna inandığını söylüyor. Çok uluslu şirketlerin görevi ülkeleri birbirine düşürerek savaşa sürüklemek ve ya ekonomik krız yaratarak mali durumlarını bozmaktır. Özellikle savaş bu ülkeleri derin ekonomik borca sürüklemekte, çok uluslu şirketler de bankaları aracılığı ile bu ülkeleri önce finanse edip, daha sonra bu ülkeleri çıkarlarına alet etmektedirler.

ITT şirketinin Allende'nin hükümetini devirmesi, Lockheok şirketinin dağıttığı rüşvet sonucu Japon Başbakanı Tanoka'nın görevinden istifa etmesine sebep olması, İran'da Mussadık'ın devrilip Şah'ın ülkesine geri getirilmeye çalışılması, Hitler'in iktidara çıkarılmasındaki etkileri, Union Miniere'nin Katonga'daki girişimleri uluslararası politikada çok uluslu şirketlerin ne kadar etkin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yakın tarih de çok uluslu şirketlerin hükümetler üzerindeki etkilerini gösterecek olaylarla doludur; Philip Morris 1992 başkanlık seçimlerinde her odaya 100000 dolar fazla para vermiştir. Yine aynı şirket George Bush'un başkan yardımcısı olduğu sırada personel dairesi başkanı olan Craip Fuller 'le anlaşmıştır. İngiltere eski başkanı Thatcher da bu şirkete belirtilmeyen hizmetler karşılığında 825000 dolar almıştır.⁶⁵ George Bush'un Clayton Yeulter'i tarım bakanlığına atamasında Philip

⁶⁵ Richard J.Bornet ve John Cavanagh "Küresel Düşler",Sabah Yayınları,1997.s.272

Morris'in etkisi vardır. George Bush Yeulter'i tarım bakanlığına atadığında Yeulter Philip Morris'in verdiği bir davetin konukları arasında idi. 1980'lerde Clayton Yeulter, Philip Morris'in sigara ilişkilerini geliştirme konusunda Marlboro Erkeği dışında herkesten fazla para harcadı. Japonya, G.Kore ve Taiwan gibi ülkelerine yabancı sigara sokmayan ülkelere öyle baskılar yaptı ki; bu ülkeler kapılarını açmak zorunda kaldılar.⁶⁶

Çok uluslu şirketlerin hem kendi ülkelerine hem de yatırım yaptığı ülke hükümetlerine yaptırımlarının hep olumsuz yanları incelendi. Bu şirketlerin baskılarını olumlu yönde kullandıklarında olmuştur. Uzun vade de tekrar onlar karlı çıkmışlardır. G.Afrika Cumhuriyetin de siyahların beyazlar tarafından haklarının gerçekleştirilmesinde olumlu rol oynamışlardır. Bugün siyasi lider Nelson Mandela G. Afrika' nın başındadır.

Buraya kadar verilen örnekler gerek ulusal ve gerek uluslararası düzeyde çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin belirli bir denetim altına alınması gerektiği fikrini doğurmuştur. BM bu konu ile ilgilenen en etkili uluslararası kuruluş olarak tanımlanabilir.

⁶⁶ Richard J.Bornet ve John Cavanagh "Küresel Düşler", Sabah Yayınları, 1997.s.157-159

III.BÖLÜM

ÇOK ULUSLU ŞİRKET YATIRIMLARI VE TÜRKİYE

1. YABANCI SERMAYENİN TÜRK EKONOMİSİNE ETKİLERİ

1.1. TÜRKİYE DE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHİ GELİŞİMİ

Türk ekonomisinde yabancı sermayenin etkileri 19.yy başlarına kadar ulaşmaktadır. Bu bölümde Osmanlı dönemindeki yabancı sermaye hareketlerinden, Cumhuriyet'in ilk yıllarına ve günümüze değin yabancı sermaye etkileri tarihi perspektifte incelenecektir.

1.1.1. OSMANLI DÖNEMİ

Türkiye'nin yabancı sermaye ile tanışması, 1827 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere, Fransa ve Rusya ile yaptığı savaşı kaybetmesi ve M.Ali Paşa'nın İstanbul sınırlarına dayanması ile Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit etmesi sonucunda bu ülkelerle yaptığı 1838 ticaret (kapütülasyon) anlaşması ile olmuştur. Bu anlaşma Osmanlı'nın pazarlarını herhangi bir kısıtlama ve vergi olmaksızın bu ülkelere ve daha sonra tüm yabancılara açması şartını getirmiştir.

Osmanlı Ordusu'nun bu yıllarda geri çekilme ve toprak kaybetme dönemi idi. Toprakların elde edilmesinden gelen gelir ortadan kalkınca ve tarım kesiminin zaten ağır olan vergi şartları arttırılamayacağı için

Osmanlı Devleti hizmetlerini yerine getirebilmek için 1854 Kırım Savaşı ile birlikte ilk dış borçlanma ile tanışmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde sürekli borçlanması ve bu borçları ödeyememesi Avrupa ülkelerinin yoğun baskıları ile 1881 yılında " Muharrem Kararnamesi " ile " Düyun u Umumiye " sistemi getirildi. Düyun u Umumiye ile ülkeye gelip yerleşen, imtiyazlar elde eden yabancı sermayede büyük artışlar meydana gelmiştir.

Borçlarını ödeyemeyen devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk sanayi yatırımı olarak kabul edilen, 1829'da kurulan Ereğli Kömür İşletmeleri'ni borçlarına karşılık Rum ve İngiliz işletmecilere kiralamış, 1865 yılında Balıkesir bor madenlerini bir Fransız firmasına vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşmamış sanayisi açık pazar durumuna düştüğü için rekabet edemez duruma gelerek, pazar tamamen yabancı sermayeye kalmıştır. Simli kurşun, krom, mangenez, bor madenleri ve halı sanayi yabancı sermaye tarafından işletilir hale gelmiştir. 1870-1911 yılları arasında toplam 238 maden imtiyazından 107'si Türk'lere, 67'si azınlıklara ve 109'u ise yabancılara verilmiştir.

1859-1914 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında demiryolu yapımı amacı ile gelen yabancı sermayeye ise çok büyük imtiyazlar verilmiş, demiryol hattının geçtiği yerlerdeki doğal zenginliklerin çıkarılması, arkeolojik kazı yapma izni verilmiş ve

firmaların bu işten zarar etmesi durumunda zararın Osmanlı bankaları tarafından tazmin etme güvencesi de verilmiştir.

Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırları içindeki kısmına yatırılmış olan yabancı sermaye 1910'da 5.7 Milyar kuruşa (yaklaşık 53 Milyon TL) varmaktadır. Bu yatırımlar şu şekilde dağılmaktadır.

Tablo 6. 1910 Yılında Misak-ı Milli Sınırlarındaki Yabancı Sermaye Yatırımları

	<u>Milyon Kuruş</u>
Demiryolları	3368
Elektrik, Tramvay, Su	311
Liman v.b. Taşımacılık	288
Sanayi	650
Ticaret	206
Madenler	328
Banka Sigorta	<u>560</u>
Toplam	5711

Kaynak : Memduh Yaşa, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi", Akbank Yayınları 1980, s.16

1915 yılında Osmanlı Devleti'nin borcu 153.7 Milyon TL'ye, yıllık taksitle ödemesi de 7 kuruş Milyona ulaşmıştır ki, bu Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin %28'ini kapsamaktadır.⁶⁷

⁶⁷ Memduh Yaşa "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi", Akbank Yayınları, 1980, s.15

Osmanlı İmparatorluğunun bu dönemde durumunu öğrenebilmek için 1815-1913 yıllarını kapsayan sanayi envanterini çıkarmaya çalışmış ve bu çalışma 1917'de yayınlanmıştır. Sermaye yapısı 1000 TL'yi geçen işletmeler baz alınarak alınan bu envantere ülkede sağlam bir sermaye yapısının bulunmadığı görülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun açık pazar olması ülkede sermaye birikimini engellemiş, yerli sanayiye gelişme şansını bırakmamıştır. Tüm önemli sektörler yabancı şirketlerin eline geçmiştir. Bu dönemde sanayi kuruluşlarındaki sermayenin %50'si Rum'larda, %20'si Ermeni'lerde, %5'i Musevi'lerde, %10'u yabancılarda ve %15'i Türk'lerde olmak üzere, dağılım gösterdiği tahmin edilmektedir.

1.1.2. CUMHURİYETDÖNEMİNİN İLK YILLARI

1923 Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye sınırları içinde kalan yabancı şirket sayısı 87, toplam sermayelerinin nominal değeri 225 Milyon TL olarak tespit edilmiştir.

Tablo 7. 1923-1924 Yılında T.C. Sınırlarında Kalan Yabancı Şirketler

<u>Milliyet</u>	<u>Firma sayısı</u>	<u>Yaklaşık sermaye</u>
İngiliz	23	96 Milyon TL
Fransız	23	27 Milyon TL
İtalyan	11	20 Milyon TL
Alman	8	62 Milyon TL

ABD	7	38 Milyon TL
Diğer	<u>15</u>	<u>12 Milyon TL</u>
Toplam	87	255 Milyon TL

Kaynak : Bkz.,a.g.e.,s.179

Cumhuriyet yönetimi bu tesbiti yaptıktan sonra, ilk olarak Atatürk İzmir İktisat Kongresini toplamış, yabancı sermaye hakkında “ *İktisat alanında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki yabancı sermayeye düşmanız. Hayır, yeterki yabancı sermaye bizim emeğimize katkıda bulunsun ve bizimle onlar için faydalı sonuçlar versin; fakat eskisi gibi değil !* ”⁶⁸

Atatürk cumhuriyetin ilanından sonra çeşitli yerlerde verdiği bir çok söylevinde Osmanlı Dönemi'nde yaşanan acı tecrübelerle karşın yabancı sermayeye peşin yargılı olmadığını belirtmiştir.

Genç cumhuriyet Düyun-u Umumiye borçlarını Lozan Antlaşması gereği ödemesi, yine Lozan antlaşması gereği 1929 yılına kadar gümrükleri yabancı mallara karşı kısıtlamadan açmak zorunda olması milli sanayinin geliştirilmesini engelleyen en önemli etken olmuştur.

Cumhuriyet yönetimi 1923'ten itibaren mevcut yabancı şirketleri özellikle ulaştırma kesiminde ve belediye hizmetlerinde faaliyet gösterenleri tedricen satın almak sureti ile kamulaştırmıştır. Bu uygulama yabancı sermayenin o zamana kadar yaptığı sömürüye varan

⁶⁸ Bkz. A.g.e, s.178

uygulamalarının sona erdirilmesinde etkili olurken, yeni gelecek yabancı sermaye yatırımlarını engellemiştir.

1927 yılında Cumhuriyet Hükümeti memlekette mevcut bulunan sanayinin bir envanterini çıkarmak için köyler dahil olmak üzere bütün memleketteki her türlü sanayi şeklini kavramak amacı ile o yılki nüfus sayımında adresleri tespit edilmiş işyerlerinin faaliyetleri hakkında bilgi toplamıştır.⁶⁹

1929'daki Dünya Ekonomik Buhranı da Cumhuriyet'in ekonomi politikasını devletçi olmaya itmiştir. Cumhuriyetin bu yıllarında yabancı sermayeyi ülkeye çekme çabaları sonuç vermemiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminin ilk düzenlemesi 22.5.1947 tarihinde çıkarılan 13 sayılı Türk Para'sının kıymetini koruma hakkındaki karardır. Bu karara göre Türkiye'de iş yapmak isteyen yabancıların sermayelerini döviz olarak dışarıdan getirmeleri zorunluluğunu koyuyor, yapılacak yatırımların ihracata ve kalkınmaya yararlı olması koşulunu getiriyor, transfere müsedde edileceği belirtiliyordu.

1.1.3. 1950 SONRASI DÖNEM

İkinci dünya savaşının sona ermesi ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum kalkınmanın teşvik edilmesini zorunlu kılıyordu. 1950'lerde siyasi iktidarın liberal bir politika izlemesi, yabancı sermayeye güven vermesi ve bu hususta gerekli çalışmaları başlatması yabancı sermaye girişini başlatan etmen olmuştur.

⁶⁹ Memduh Yaşa "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi", Akbank Yayınları, 1980,s.13

Dönemin iktidarı 1947 yılında çıkarılan 13 sayılı kararın netice vermemesi üzerine 1950 yılında yasalaşan 5583 sayılı kanunu ve devamında 5821 sayılı yabancı sermaye kanununu çıkarmıştır. Ancak bu kanunlar özellikle kar oranlarının % 10 da dondurulması neticesinde yurtdışı fonlarını harekete geçirememiştir.

1954 yılında çıkarılan yasaların deneyiminde çok daha liberal bir karaktere sahip olan 6224 sayılı kanunla değiştirilen uygulamalar, petrol aramalarını yabancı sermayeye açan 632 sayılı petrol kanununda bu dönemde kabul edilmiştir.

Yabancı Sermaye'yi Teşvik Yasası, Amerika dış ekonomik politikalar komisyonu başkanı Randall, Petrol Kanunu ise Amerikan petrol şirketlerinin hukuk müşaviri Max Ball'ın yönetiminde hazırlanmıştır. Hazırlanan bu yasaların şartlarına göre; ülkeye girecek yabancı sermaye izin almak zorundadır. Yetkili organlar ülkeye gelen sermayenin ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacağı kanısına varırsa yatırımın yapılmasına izin verilecektir. Bu yan sanayinin geliştirilmesi, büyük ölçüde ithal malı hammaddelere bağımlı olmaması, yarattığı katma değerlerin büyük olması ve ekonomide tekeller yaratmaması gibi şartları yerine getirecekti. Petrol Kanunu ise yabancı şirketlerin petrol arama, sondaj, üretim, tasfiye ve dağıtım işlerini düzenlemek, petrol çıkarılmasında çıkarılmasında kullanılacak her türlü malzemeyi gümrük

ödemedi ithal etmeyi, Türkiye’de elde edilen karların belli şartlarla transferini düzenliyordu.

İthal ikameci, liberal bir ekonomik sistem 1980’deki ihtilale kadar sürdürülmeye çalışılmıştır. 1950-1980 yılları arasında Türkiye’nin yabancı sermayeye bakışı ödemeler dengesi açısından yerli sanayinin yetersiz olduğu alanlarda yatırımlara izin verilerek düzenlenmiştir. Planlı yılların yabancı sermaye uygulamaları bu dar çerçeve içinde kalmış yabancı sermaye yeterince teşvik görmemiştir.

Karın devamlılığını sağlayan en önemli faktör istikrardır. Kalıcı bir istikrar ise sağlam bir demokrasi, temel insan haklarının, mülkiyet haklarının ve teşebbüs hürriyetinin teminat altında olduğu koşullarda sağlanabilir. Ekonomik-siyasi politikaların tutarlılık arz etmemesi yabancı sermayenin Türkiye’ye gelmemesinde en önemli faktörler arasındadır.⁷⁰

Türkiye 1950-1980’li yıllarda bu anlamda istirarı sağlayamamıştır. 27 Mayıs 1960 Askri İhtilali, 1971’deki 12 Mart Muhturası ve en son 12 Eylül 1980 ihtilali ülkemizdeki belirsizliği gösteren en önemli tarihi olaylardır. Bu dönemlerde yabancı sermaye hep ürkek olmuş ve yabancı sermayenin alahine kararlar, kanunlar yürürlüğe konmuştur. Örneğin 1971 Askeri Muhturasının tesiri altında, 1973’de çıkarılan 1702 sayılı petrol reformu kanunu ile maden ve petrolde öncelik kamu sektörüne verilmiş, özel yabancı petrol şirketlerinin yeni rafineri tesislerini genişletmeleri yasaklanmıştır. 6224 sayılı kanun ise yürürlükte bırakılmaklama beraber

⁷⁰ DPT Çalışma Grubu Raporu, 3. İzmir İktisat Kongresi, s.136

3. Beş yıllık kalkınma planında imalat sanayine akan özel yabancı sermaye için çeşitli kontroller ve tahditler konulmuştur.⁷¹

1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekatı ve bunun neticesinde Türkiye'ye konan ambargo da bu yıllarda yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini etkileyen diğer bir olumsuzluk olmuştur.

Türkiye'nin özellikle 1970'li yıllar boyunca yaşadığı iç huzursuzluklar -terör- yabancı sermayenin Türkiye'ye yeterince ilgi göstermemesinin diğer bir nedenidir.

Türkiye'nin yaşadığı tüm bu olumsuzluklara rağmen yatırım yapan yabancı sermayenin 1980 yılına kadar olan dökümü aşağıdaki Tablo 8'teki gibidir;

Tablo 8. 1954 - 1980 Yılları Arasındaki Türkiye'deki Yabancı Sermaye Yatırımları

<u>Yıllar</u> <u>Sermaye</u>	<u>Yıllık (Milyon \$)</u>	<u>Toplam Yabancı</u>
1954 (öncesi)	2.8	2.8
1954	2.2	5
1955	1.2	6.2
1956	3.4	9.6
1957	1.3	10.9
1958	1.1	12
1959	3.4	15.4
1960	1.9	17.3
1961	1.2	18.5
1962	4.2	22.7
1963	4.5	27.2
1964	11.9	39.1
1965	11.6	50.7

⁷¹ Memduh Yaşa "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi", Akbank Yayınları, 1980, s.216

1966	9.7	60.4
1967	9	69.4
1968	13.9	83.3
1969	13.2	96.5
1970	9	105.5
1971	11.7	117.2
1972	12.8	130
1973	67.3	197.3
1974	-7.7	189.6
1975	15.1	204.7,
1976	8.9	213.6
1977	9.2	222.8
1978	11.7	234.5
1979	-6.4	228.1
1980	97	325.1

Kaynak : DPT

Tablo 8’de görülen istikrarsızlığın arttığı dönemde yabancı sermaye minimumuma düşmüştür. 6224 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği 1954 yılından 1980 yılına kadar ülkemize gelen yabancı sermaye miktarı 325.1 Milyon \$ gibi düşük bir mertebede kalmıştır.

Aynı zaman süreci içinde yabancı sermayenin ülkelere göre dağılımı ise Tablo 9’da görülmektedir.

Tablo 9. 1954 - 1980 Yılları Arasında Türkiye’deki Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ünelere Göre Dağılımı

<u>Ülke</u>	<u>Firma Adedi</u>	<u>Yabancı Sermaye İçinde Payı</u>
Almanya	24	27.83
ABD	14	8.5
Avusturya	2	0.05
Belçika	2	0.13
Danimarka	4	6.55
Finlandiya	1	0.51
Fransa	7	21.97

Hollanda	6	6.6
İngiltere	5	7.43
İsveç	3	0.14
İsviçre	7	4.6
İtalya	6	4.69
Japonya	2	0.2
Kanada	1	0.6
Kuveyt	1	0.95
Karma	4	3.24
Uluslararası kuruluşlar	6	6.36
	95	100

Kaynak : DPT

1980'li yıllarda başında Türkiye'de 27.83 yabancı sermaye oranında Almaya en fazla yabancı sermaye girdisi sağlayan ülke durumundadır. İkinci sırada ise Fransa gelmektedir. Bu dönemde 95 adet yabancı uyruklu firma faaliyet göstermektedir. Bu dönemde yabancı sermayenin, Türkiye'deki toplam sermayeye oranı 31.18 seviyesindedir.

1980 yılında yabancı sermayenin Türkiye'de yaptığı yatırımların sektörel dağılımı ise Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. 1980 Yılında Türkiye'deki Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

Sektör Sermaye	Faaliyet Gösteren <u>Şirket Sayısı</u>	Toplam Yabancı <u>İçindeki Payı</u>
İmalat	80	% 91.11
Tarım	1	% 0.01
Maden	1	% 0.29
Hizmet	15	% 8.89

Kaynak : DPT

Sektörel dağılımda ise yabancı sermayenin % 91.18'i imalat sektörünü seçmiş ve bu alanda 80 firma ile faaliyet göstermektedir.

1.1.4. 1980 SONRASI

1950'lerden sonra çok uluslu şirketler Türkiye'ye gelmiş ama 25-30 yıl sürecinde liberal kararlara rağmen muhafazakar bir tutum izlemişlerdir. Türkiye çok uluslu şirketlere kapılarını 1950'lerde açmış fakat gerçek anlamda bu 1980'lerde olmuştur.⁷²

1980'li yıllara kadar Türkiye'de çok uluslu şirketlere sömürge fikri ile karşı çıkanlar çok olmuştur. Bunun yanlışlığını gösteren ülkeler D.Almanya, B.Almanya, K.Kore, G.Kore, Çin ve Taiwan'dır. Bu ülkeler bir zamanlar tek bir ekonomik modelle yönetilen ülkeler iken , birinci adı ister sosyalist, ister komünist olsun sert bir devletçilik sistemine girmiş, ikinciler ise kapitalizmi ve liberalizmi seçmiş ve sadece 40 senede fert başına milli gelir itibarı ile diğer ülkelerin milli gelirlerinin 20 katına ulaşmışlardır.⁷³

Türkiye'de liberal kararların gerçek manada yürürlüğe konduğu tarih 24 Ocak 1980'dir. Bu tarihte cumhuriyet tarihinin en radikal ekonomik kararları alınmıştır. Bu kararlar toplumda derin tartışmalara neden olmuştur. Kararların uygulanabilmesinde 12 Eylül askeri ihtilalinin de rolü büyüktür. Radikal kararları uygulamak sivil otoritenin zorlanacağı

⁷² Yabancı Sermaye Çalışma Grubu DPT-İ.İ.Kongresi, s.148

⁷³ Mehmet Tanber, İ.İ.Kongre 3., DPT,s.151

bir konuydu. Alınan radikal kararlardaki yabancı sermayeyi direk ve dolaylı yollarla etkileyen teşvik amacıyla yapılan uygulamalar şunlardır;

1.1.4.1.YASAL DÜZENLEMELER

24 Ocak kararları Türkiye'nin genel ekonomik stratejisini ithal ikameci bir yapıdan ihracata dönük, dünya ile rekabet edebilen bir ekonomi anlayışını getirmeye çalışmıştır. Uygulamalarında daha liberal ve rekabeti özendiren serbest piyasa sistemini yerleştirmeye çalışan düzenlemelerdir.

24 Ocak kararları Türkiye'deki kambiyo rejimini ele almıştır. Kambiyo rejimi liberalleştirilmiş, ithalatta liberasyonu arttıran ve ihracatı desteklemeye öncelik veren yabancı yatırımlara kolaylık sağlayan politikalar izlenmiş, mal ve faktör piyasalarını, piyasa güçlerini ön plana çıkaran tedbirler alınmıştır. 1980 yılı başında Türk Lirası ABD doları karşısında %49 oranında devalüe edilmiş 47.1 TL olan 1 dolar, 70 TL'ya çıkmıştır. Bu uygulama ihracat potansiyeli bulunan sektörlerin gelişmesini sağlamıştır.

1980'li yılların başında bakanlar kurulu yabancı sermaye ile yetkilerini DPT'deki Yabancı Sermaye Başkanlığına devretmiştir. 50 Milyon doları aşmayan yatırım ve iştiraklere izin vermeye ve yatırım teşvik araçlarından yararlandırmaya DPT yetkilidir. 50 Milyon doları aşan yatırımlarında ön incelmesini DPT yapar ve bakanlar kurulunun onayına sunar. Bu şirketlerin sermaye artışı, kapasite tevsi, ortaklık izinleri, lisans

kwon-how ve teknik yardım antlaşmalarının izinlerini yine DPT vermektedir.⁷⁴ DPT bu yetkilerini getirilen bir kanunla Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı'nda oluşturulan Yabancı Sermaye Başkanlığı'na devretmiştir.

1 Mayıs 1981 tarihinde dövizin serbest piyasada oluşması hem ithalatçının hemde ihracatçının spekülâtif hareketlerine izin vermemek için günlük kur uygulamasına geçilmiştir. Piyasaları daha iyi işler hale getirmek için Aralık 1988'de Merkez Bankası bünyesinde döviz ve efektif piyasalar oluşturulmuş, yabancı paranın değerini piyasanın belirlemesi sağlanmaya çalışılmıştır.

1 Mayıs 1981'de ithalatın liberalizasyonu çerçevesinde ithalat rejiminde önemli kararlar alınmış ve kotalar kaldırılmıştır. Bu uygulama 1990'da daha da liberalize edilmiş ithalat rejimi ve ithalat teminatları kaldırılmıştır. İthalî izne tabi mallar listesi yürürlükten kaldırılarak, ithal edilebilecek mallar tek listede toplanmıştır.

1981 yılında yapılan bir diğer uygulamada yabancı ortağın kar pay üzerinden %20 oranında alınan stopajın kaldırılmasıdır. Dar mükellef kurumlarında yatırım indirimi istisnasından yararlanması sağlanmış, böylece yabancı sermayeli kuruluşların yabancı ortağına isabet eden gelirlere uygulanmayan bu stopaja uygulanır hale gelmiştir. Aynı yasa ile, merkezi yurt-dışında bulunan kuruluşlarca ödenen personel ücretleri, gelir

⁷⁴DPT Y.S. Mevzuatı ve Yapılabilirlik Raporu, Ankara 1986,s.1-10

vergisinden muaf tutularak yabancı kuruluşların Türkiye’de irtibat bürosu ve temsilcilik açmaları teşvik edilmiştir.⁷⁵

32 sayılı kambiyo rejimi Aralık 1989’da daha da riberal hale getirilmiş, çok uluslu şirketlerin menkul kıymetlerini Türkiye’de pazarlayabilmeleri Türkiye’deki menkul kıymetleri satın alabilmeleri ve elde ettikleri karları transfer edebilmeleri sağlanmıştır. Türk şirketleride yabancı borsaları menkul kıymetlerini kote ederek kapital elde edebileceklerdir. Aynı yıl Türk parası ve Türk parası ile ödemeyi sağlayan belgelerle her türlü dövizin ithali serbest bırakılmış, döviz bulundurma serbest hale getirilmiş, yurt dışına çıkarılabilecek döviz limitleri çok büyük oranda arttırılmıştır.⁷⁶

Günümüzde Yabancı sermaye başkanlığı bakanlar kurulu kararlarını çok uluslu şirketler politikası yönetmektedir. Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı’nın 4.3.1992 ve 92/2789 sayılı kararname ile görev ve yetkileri şöyle sıralandırılmaktadır;

- Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşların Türkiye’de ;

Yeni bir tesis kurmak ve ya mevcut bir tesisi kısmen ve ya tamamen satın almak sureti ile doğrudan yatırım yapmaları bu yatırımların yatırım teşvik araçlarından yararlandırılması.

Ticari ve sair hizmet faaliyetlerinde bulunmak üzere bir şirket kurması, mevcut bir şirkete iştirak edilmesi, şube ve ya irtibat bürosu kurulması.

⁷⁵ Rıdvan Karluk, “Türkiye Ekonomisi”, Beta İst.1995 s.329

- Çok uluslu şirketlerin dış kredi talepleri ile Türkiye'deki kamu ve özel sektör kuruluşlarının yurt dışından lisans, know-how ve diğer gayri maddi hak satın almalarına dair antlaşmaların ve özel sektör kuruluşlarının yabancı personel istihdam taleplerinin değerlendirilerek sonuçlandırılması.
- İleri teknoloji ve yüksek finansman ihtiyacı olan önemli alt yapı projelerinin gerçekleştirilmesi ve ilgili çalışmaların organizasyonu.
- Türkiye'nin çok uluslu şirket mevzuatının düzenlenmesi ve yatırım imkanlarının tanıtımı ⁷⁷

Çok uluslu şirketler ve diğer her türlü yabancı sermaye ile ilgili Türkiye'nin bugünkü politikaları ve temel ilkeleri şöyle sıralanabilir:

- Her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik yabancı sermaye yatırım ve faaliyetleri;

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunması

Yatırım ve faaliyetlerinin Türk özel teşebbüsüne açık olan bir sahada olması

Tekel ve ya özel imtiyaz teşkil etmemesi

İşin gerektirdiği sermayenin (50000 \$'dan az olmamak üzere) getirilmesi koşulu ile serbesttir.

- Çok uluslu şirket, aynı sahada faaliyette bulunan yerli teşebbüslerle her bakımdan eşit muamele görür.

⁷⁶ Işın Çelebi "Dışa Açık Büyüme ve Türkiye", E. Yayınları, 1991 s.66

⁷⁷ HDTM-Y.S. Raporu 1990 s.3-92

- Yabancı sermaye mevzuatına göre, yabancı ortak payına ilişkin yüzde sınırlaması yoktur.
- Çok uluslu şirketin kurulma ve işletilmesi aşamasında ihtiyaç duyacağı yabancı personelin istihdamı serbesttir.
- Yabancı sermayeli teşebbüsün tasfiyesi ve ya yabancı ortak hisselerinin satışı halinde yabancı ortağa isabet eden net gelirin transferi bankalarca bekletilmeksizin yapılır.
- Çok uluslu şirketin Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'ne yapılan başvurular süratle neticelendirilir.⁷⁸(HDTM YSE raporu 1990-1992 s-2)

Yukarıda belirtilen liberal politikalar 1980'li yıllardan bugüne takip edilmektedir. Bunun neticesinde 1980'den itibaren yabancı sermaye girişlerinde büyük artış olmuştur. Bkz.Tablo 11

Tablo 11. 1981-1992 yılları Arasında Türkiye'ye Giren Yabancı Sermaye

Yıl	İzin verilen Y.S. (mil.\$)	Firma sayısı	Toplam sermaye içindeki Y.S.'nin payı
1981	337.5	109	40.1
1982	167	147	43.6
1983	102.74	166	41.7
1984	271.36	235	46.3
1985	234.49	408	44.7
1986	364	619	42.8

⁷⁸ HDTM-Y.S. Raporu 1990-1992 s.2

1987	655.54	836	45.4
1988	820.52	1172	49.1
1989	1511.94	1525	49.6
1990	1861.16	1856	48.7
1991	1967.26	2123	48.9
1992	<u>1819.96</u>	<u>2330</u>	<u>49.1</u>
	10210	2330	49.1

Kaynak : DPT, HDTM

Aynı zaman periyodu içerisinde izin verilen yabancı sermayenin sektörel tercih dağılımı Şekil 8'de görülmektedir.

1980 sonrası çok uluslu şirketleri destekleyici liberal politikalar izlenmesi tablolarında görülebileceği gibi Türkiye'ye gelen yabancı sermayeyi arttırmıştır. Cumhuriyet kurulduğundan 1980 yılına kadar Türkiye'ye gelen yabancı sermaye stoku 325.1 milyon \$ iken, 1981-1992 yıllarındaki sermaye girişi 10210 milyon \$ gibi bir rakkama ulaşmıştır. Bu yıllar arasında çokuluslu şirketlerin değişim yaşanmış %91.11 olan imalat sanayi tercihi 1992 yılında %63'e gerilemiş, hizmetler sektörü de %8.89'luk payını %34'e çıkarmıştır. Yabancı sermayenin hizmetler sektörüne kanalize olduğu görülmektedir.

Uygulamaya konan tüm liberal politikalara rağmen dünyada her yıl 350 milyar \$'lık yatırım sermayesinden Türkiye'nin yeterince pay aldığını söylemek maalesef yanlış olur. Bu büyük kaynaktan Türkiye yeterince faydalanamamaktadır. Bkz.Şekil 9.

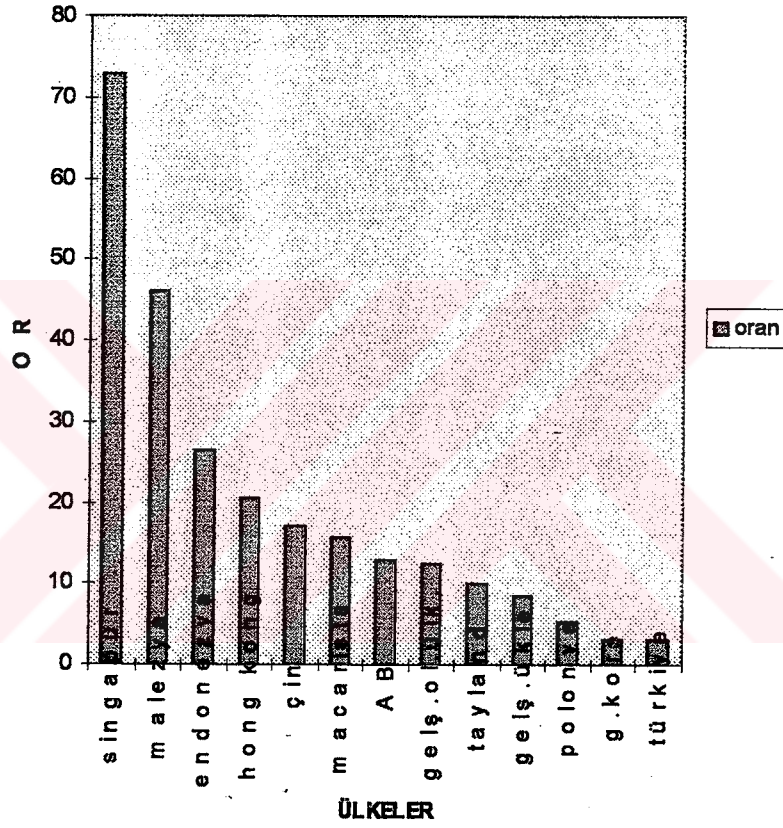
1992 yılı itibarı ile Türkiye'ye yatırım yapan ülkeler ve getirdikleri yabancı sermaye oranı Tablo 12'de belirtilmiştir.

1992 yılı itibarı ile Türkiye'deki yabancı sermayenin sektörel dağılımı Tablo 13'de belirtilmiştir.

1996 yılı itibarı ile siyasal tutarsızlıkların neticesinde Türkiye'de son yılların en kötü yabancı sermaye girdi performansı izlenmiştir. Sağlıklı kaynaklar olmamasına rağmen 1996 yılı itibarı ile Türkiye'de faaliyette bulunan çok uluslu şirketlerin sayısı 3371'e ulaşmıştır. Bunların sektörel dağılımı ise Şekil 10'de görülmektedir.

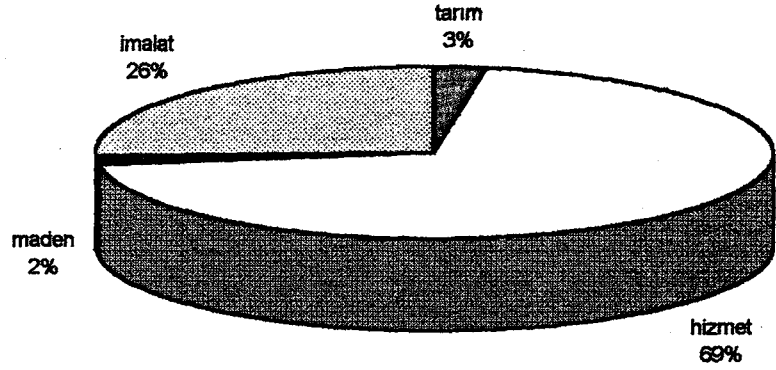
Şekil 9. Yabancı sermaye Stoğunun GSMH'ya Oranı

YABANCI SERMAYE STOKUNUN GSMH'YA ORANI

Kaynak : Milliyet Gazetesi , 25 Eylül 1996

Şekil 10. Türkiye'deki yabancı Sermayenin 1996 Yılındaki Sektörel Dağılımı

Kaynak : HDTM ,1992

1980'den sonra hizmetler sektörü çok uluslu şirketlerin tercih alanı olmaya devam etmiştir.

1996 yılı itibarı ile Türkiye'de en çok yatırımı olan ülkeler Tablo 12'de belirtilmiştir.

Tablo 12. 1996 Yılında Türkiye'de Yatırımı Olan Ülkeler

<u>AB Ülkeleri</u>	<u>Yatırım (Trilyon TL)</u>
Fransa	12
Hollanda	10.9
Almanya	9.5
İtalya	3.2
İngiltere	3

ABD	8
İsviçre	5.2
Japonya	5

Kaynak : Milliyet Gazetesi , 9.7.1996

Türkiye’de en fazla yatırım yapan ülke Fransa’dır. Japonya yabancı sermaye yatırımlarında son yıllarda atağa geçmiştir.

1.1.5.TÜRKİYE’DE FAALİYETTE BULUNAN YABANCI SERMAYELİ EN BÜYÜK 10 FİRMA

Türkiye’nin gerçek anlamda yabancı sermaye ile tanışması 1950’li yıllardır. Türkiye’ye ilk gelen şirket Koç Holding ile ampul üretimini amaçlayan ABD’li General Electric’tir. Bugün Türkiye’de Fortune Dergisinin ilk beşyüzde yer alan bir çok çok uluslu şirket yer almaktadır.

Fortune dergisinin 1995’te yaptığı en büyük şirketler arasında sıralamaya giren şirketlerin 108’inin Türkiye’de yatırımları vardır. Türkiye’de yatırımı olan büyük şirketlerin çoğunluğu ABD’li şirketler oluşturmaktadır. 500 büyük listesine giren 38 ABD’li şirket Türkiyede yabancı sermayeli firma olarak faaliyet göstermektedir, onu 16 şirket ile Japonya, 15 şirketle Almanya, 13 şirketle Fransa ve 7 şirketle İngiltere izlemektedir.⁷⁹

5.2.ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN TÜRK EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

5.2.1.ÖDEMELER BİLANÇOSU ETKİSİ

⁷⁹ “Kapital” Eylül 1995,s.64

Ödemeler bilançosu açısından çok uluslu şirket faaliyetlerinden beklenen doğrudan etkiler başlıca iki grupta değerlendirilebilir. Birincisi, ithal ikamesini gerçekleştirebileceği için ödemeler bilançosunun ithalatı ile ilgili döviz ödemeleri yükünü azaltması. İkincisi de üretimlerinin bir kısmının dış piyasalara yönelik olabileceği ihtimali ile ihracatı ve dolayısı ile ihracat döviz girişlerini arttırması fakat belirli bir malın üretimi ile ilgili gerçek bir ithal ikamesi, üretimde kullanılan tüm faktör ve endüstriler arası girdi taleplerinin ülke içinden karşılanması esasına dayanır.

Türkiye’de faaliyette bulunan yabancı sermayeli şirketlerin ödemelirdengesine olan gerçek etkilerini hesaplaya bilmek için bu şirketlerin getirdikleri sermaye ve transfer ettikleri sermaye gelirleri yanında (kar, lisans, faiz) yaptıkları ithalat ve ihracat ile ekonomide yarattıkları net ithal ikamesinin de bilinmesi gerekir. Ancak bu bilgilerin bu güne dek toplanmamış olaması ve ya elde edilemeyişi, yıllar itibarı ile yabancı şirketlerin ödemeler dengesine olan gerçek etkilerine olan hesaplamayı olanaksız kılmaktadır.⁸⁰

Çok uluslu şirketler az gelişmiş ülkelerde ithal ikamesi gerçekleştirmeye daha doğrusu belirli malların üretimlerinde bu ülkeleri dışa bağımlı olmaktan kısmende olsa kurtarmaya çalışırken uygulamalı evrensel stratejilerini de birlikte getirmektedir. Bu daha ileri aşamalarda

⁸⁰ Cem Alpar, “Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma”, A.İ.İ.B.A.Yayın no:106 Ankara 1977 s.169

yaygın biri biçimde uygulamaya geçince sektörler arasındaki ilişkilerin yoğunluk derecesine göre mal ve hizmet üretiminde sadece dışa değil, aynı zamanda artan ölçülerde şirketlere bağımlılık durumu yaratmaktadır. Yani ülkelerin başlangıçtaki hedefleri ile çelişkili bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Çünkü çok uluslu şirketler global yayılma ve kar hedeflerine ancak faaliyette buldukları ülkeyi gidi, organizasyon, yönetim, teknoloji, v.b. yönünden bağımlı duruma soktukları yada şirketle bütünleştirebildikleri oranda yaklaşabilirler. Bu yüzden şirket için önemli olan ülke ya da bölgede mal ve hizmet üretiminin yönetim ve kontrolünü şirket sisteminde toplamak ve yoğunlaştırmaktır.

Türk ekonomisi'nde yatırımı bulunan yabancı şirketlerin faaliyetleri 1973 yılına kadar sektörel düzeyde izlenmediği için, sermaye gelirleri transferlerinin yıllar itibarı ile sektörel dağılımını bilmek, yorum yapmak mümkün değildir.⁸¹

Çok uluslu şirketler Türkiye'de de çeşitli yollar ile getirdikleri sermayenin çoğunu transferler yolu ile geri götürmektedir. Bu transferler özellikle kriz dönemlerinde oldukça artmaktadır. İthal ikameci politikaları izleyen Türkiye'nin, 1980 öncesinde çok uluslu şirketlerce ödemler dengesine pek olumlu etki yaptıklarından bahsedilemez. Bu olumsuz durumu düzeltmek için kar transferlerinin belirli bir süre yasaklanması şeklinde tedbirler düşünülse de, bu çok uluslu şirketlerin kabul edebileceği

⁸¹ Cem Alpar, "Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma", A.İ.İ.B.A. Yayın no:106 Ankara 1977 s.173

bir şey değildir. Bu transferlerin toplam sermayeye oranı getirilen sermayenin %83.1'lik kısmı yeniden yurt dışına transfer edilmiştir.⁸²

Çok uluslu şirketler Türkiye gibi üçüncü dünya ülkelerinde yaptıkları yatırımlardan diğer ülkelere mal ihracını düşünmemektedirler. İthal ikameci politikaları izleyen ülkelerde yüksek gümrük duvarları arkasında yüksek karlar elde etmenin ve tekel olmanın rahatlığı içindedirler. 1980 yılında Türkiye'nin sınai malları ihracatında çok uluslu şirketlerin payı %9 gibi küçük bir orandadır. Bu küçük oran da ithal girdilerinin bilinçli olarak yüksek tutulması nedeni ile Türkiye'ye döviz girdisi sağlayan bir fayda teşkil etmemektedir.

1980 yılından sonra Türkiye'de değişen ekonomi politikası çok uluslu şirketleri de etkilemiştir. Dışa açık büyüme politikasının tercih edilmesi ve ihracat yapan şirketlere getirilen teşvikler, gümrük duvarlarının aşağıya çekilmesi çok uluslu şirketleri merkantilist yaklaşımlardan bir ölçü de olsa uzaklaştırmıştır. Bu şirketlerin 1980-1992 yılları kar transferleri Tablo 13'de görülmektedir.

Tablo 13. Türkiye'deki Yabancı Sermayenin 1980 - 1992 Yılları Arasındaki Kar Transferleri

⁸² Cem Alpar, "Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma", A.İ.İ.B.A. Yayın no:106 Ankara 1977 s.172

<u>Yıllar</u>	<u>İzin verilen Y.S.</u>	<u>Fiili Y.S.</u>	<u>Kar transferleri</u>
1980	97	35	10
1981	338	141	9
1982	167	103	15
1983	103	87	23
1984	271	162	16
1985	235	158	52
1986	364	170	40
1987	655	239	47
1988	821	488	42
1989	1512	855	112
1990	1861	1005	102
1991	1967	1041	119
1992	<u>1820</u>	<u>1242</u>	<u>124</u>
toplam	10210	5726	711

Kaynak : HDTM

1980'den sonra ülkeye giren yabancı şirket adedinin artması ile fiili olarak giren yabancı sermaye bu yıllar arasında 10210 Milyon \$'a ulaşmıştır, kar transferi ise 711 Milyon \$'a çıkmıştır.

Ükeye gelen yabancı sermayeye transferin oranı 1980 öncesine göre düşmüştür. 1980 sonrası izlenen politikalar bu şirketleri daha optimum olmaya ve ihracata yönelmeye teşvik etmiştir. İTO'nun 1991 yılındaki araştırmasına göre 500 büyük kuruluşca 1991 yılında yaratılan katmadeğerin %19'u, sağlanan üretimden satış hasılatının %24'ü ve ihracatın %23'ü yabancı sermayeli kuruluşlara aittir. Bu anlamda 1980 sonrası çok uluslu şirketlerin Türkiye ekonomisinin ödemeler dengesine faydalı olduğu söylenebilir. Bu değişimde Kafkaslardaki Türki Cumhuriyetleri'nde etkisi mevzu bahistir.

1.2.2. İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde teşvik edilmelerinin nedenlerinden bir tanesinde, bu yatırımların yeni iş imkanları yaratmaları ve bu ülkelerdeki yoğun istihdam sorununun çözümüne yardımcı olacakları yönündeki beklentilerdir. Ancak bu konudaki tecrübeler yabancı sermayenin iş gücü yoğunluğu fazla olan işkollarına fazla ilgi göstermedikleri, aksine bu yatırımların genellikle sermaye yoğunluğu fazla olan sektörlerde toplandıkları görülmektedir.⁸³

Türkiye'nin açık ve gizli işsiz oranı aktif işgücü olan insanlara oranla oldukça fazladır. Bu konuda istatistiki bilgiler birbirleri ile çelişmektedir. Ama Türkiye'de 10 Milyonun üzerinde istihdam açığının olduğu söylenebilir. Her ne şekilde olursa olsun çok uluslu şirketlerin bu konuda olumlu katkıları vardır. Özellikle otomotiv, elektri-elektronik

makinaları, lastik ve cam sektörleri çok uluslu şirketlerin istihdam yarattıkları sektörlerdendir.

Çok uluslu şirketlerin Türkiye'deki uygulamalarında olduğu gibi yüksek ücret politikaları çalışma yaşamında sınıf yarattığı şeklinde eleştirilse de, yüksek ücretin cazibesi ile yetenekli çalışanları bünyesine transfer ettiği için eleştirilse de çok uluslu şirketler sağladıkları sosyal imkan ve ücretleri ile istihdam hususunda beklenen ölçüde olmasa dahi katkıları vardır. Türkiye'de faaliyette bulunan Goodyear, Pirelli ve Brisa gibi çok uluslu şirketler çalışanlarına ayda ortalama 1000 dolar gibi bir ücret ödemekte diğer sektörlerde çalışan Türk firmaları bu ücretin 1/3'ü oranında ücret imkanı sağladığı bilinmektedir. Bu örnek yerli firma ile yabancı firma ücret politikasındaki uçurumu göstermesi bakımından önemlidir.

1.2.3. BÖLGESEL KALKINMA ETKİSİ

Türkiye'de çeşitli bölgeler arasında mevcut bulunan sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi farklılıkları sanayi yatırımların vasıflı iş gücünün daha kolaylıkla bulunduğu, su, elektrik, yol gibi her türlü alt yapı hizmetinin tamamlanmış olduğu ve geniş pazarlara ve ya kentlere yakın olan yörelerde toplanmasına neden olmuştur. İmalat kesiminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran büyük işletmelerin %75'i 8 büyük ilde toplanırken yatırımın sadece %25 kadarı geri kalan illerde bulunmaktadır.

⁸³ Tuncer Baran "Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu", A.Ü.S.B.F.Yayımları 10-241 Sevinç Matbaası 1968, s.124

Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri geri kalmış bölgelere yatırımları kaydırmak üzere çıkardıkları teşvikler ilgi görmemektedir.

Getirdikleri sermayenin kısa bir sürede karşılığını almak isteyen çok uluslu şirketler Türkiyenin en fizibil olan bölgelerini tercih etmekte ve özellikle Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgesinde yatırım yapmaktadırlar. Bu da bölgesel kalkınmada negatif etki yapmakta iç göç gibi sonuçlar yaratmaktadır.

Çok uluslu şirketler Türkiyenin makro planlarına uymadığı, az gelişmiş bölgelerde yatırım yapmadıkları için eleştirmek hatalı olabilir; çünkü yerli yatırımcıların ilgi göstermediği bölgelere yabancı sermayenin sıcak bakmaması normal karşılanabilir.

SONUÇ

Küresel ekonomik düzenin bir aracı olarak ortaya çıkan ve sanayileşmiş piyasa ekonomilerinin (G-7) en belirgin özelliğini belirleyen çok uluslu şirketler, son 25-30 yılda yarattıkları siyasal ve sosyo ekonomik etkileri bakımından giderek artan bir ilginin odağı haline gelmişlerdir. Bu ilginin temel nedeni ise, elde ettikleri inanılmaz mali güç ile çok uluslu şirketleri ekonomik ve yasal açıdan belli kurallara bağlamanın ve denetim altına almanın olanak dışı kalmasından doğmaktadır. Gerçektende bu modern uluslararası tekellerin sınırsız ekonomik gücü 1993'te dünyanın en büyük 10 çok uluslu şirketinin yaklaşık 900 Milyar \$'lık satış yapması olgusu ile de ortaya çıkmaktadır. Ford'un ekonomisi Suudi Arabistan ve Norveç'ininkinden büyük, Philip Morris'in yıllık satışları Yeni Zelanda'nın gayrisafi milli gelirinden fazla olması bu şirketlerin mali gücünün büyüklüğünü göstermesi bakımından somut bir örnektir.

20.yy başlarında portföy tipi yatırımlar şeklinde gerçekleştirilen yatırımlar - doğal kaynakların işlenmesi hariç- dolaysız yatırımlara dönüşmüştür. Bu yatırımların yarattığı etkiler gerek yatırımın yapıldığı, gerekse sermayenin geldiği ülkedeki ekonomik, sosyal ve siyasal unsurları değiştirebilecek ve ya etkileyebilecek nitelik kazanmaktadır.

Bu tezde konuya az gelişmiş ülkeler açısından yaklaşıldığı için çok uluslu şirketlerin uluslararası düzeyde meydana getirdikleri etkilere değinilmemiştir. Oysa çok uluslu şirketler mevcut ticari ağları ve mali

güçleri ile uluslar arası ticaret ilişkilerini ve uluslararası para sistemini etkileyecek bir görünüm almaktadır. Bugün çok uluslu şirketler dünya ticaretinin %30-40'ını denetimleri altında bulundururken, az gelişmiş ülkelerin sınai üretimlerinin ve dış ticaretlerinin yaklaşık %50'sini denetlemektedirler.⁸⁴ Diğer taraftan çok uluslu bankaların uluslar arası ilişkilerde oynadıkları rol de gittikçe büyümektedir. Bu bankaların likit varlıkları 1975'te toplam dünya rezervine çok yaklaşmıştır. Çok uluslu bankaların hükümetler karşısındaki pazarlıklardaki güçlü konumu buradan gelmektedir. Yine dünyanın en büyük 300 endüstri şirketi 20 trilyon dolarlık üretken aktif portföyünün %25'ini günümüzde kontrol etmektedir.

Tüm bu nedenlerledir ki; dünyanın var olan ekonomik durumu göz önüne alınacak olursa küresel bir hukuk sistemi ve caydırıcı diplomasi yürütecek etkin küresel makamlara acil gereksinim duyulmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerdeki çok uluslu şirket yatırımları ile ilgili olarak vurgulanması gereken bir noktada çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerin yatırım ve üretim politikalarına ters politikalar izlemeleridir. Emek yoğun sanai isteyen az gelişmiş ülkelere, sermaye yoğun yatırımlar yapan çok uluslu şirketin karşısında ülkenin yapacağı fazla bir şey yoktur. Az gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketlerle girdikleri ilişkinin asıl kaynağının yabancı şirketlere duyulan hevesten çok seçeneksizliğin baskısından olduğu isbat edilmiştir. İstihdamlarındaki negatif açık,

⁸⁴ Fidel Castro "Dünya Bunalımı", Onur Yayınları İst.1987,s.151

sermaye ve teknoloji yetersizlikleri bu ülkeleri birçok konuda seçeneksiz bırakmaktadır.

Türkiye ekonomisi açısından bakıldığında ise; çok uluslu şirketlerin evrensel stratejilerini Türkiye'deki faaliyetleri ile ilişkilendirmemek yanlış olmaz. Toplam sabit sermaye yatırımının küçük bir bölümünü oluşturmasına rağmen, yarattıkları ekonomik etkiler çok uluslu şirketlerin güncel bir sorun haline gelmesine neden olmuştur.

Çok uluslu şirketlerin özellikle 1980'den sonra Türkiye'ye olan sermaye akımlarında büyük artışlar olmuştur. Bunda dışa açık serbest piyasa ekonomisinin izlenmesi ve Türki Cumhuriyetler ile Türkiye'nin tarihten gelen bağlarının olması ve bu şirketlerin bu ilişkiyi kullanmak istemeleri olabilir.

Yabancı şirketlerin 1990'lı yıllarda ödemeler dengesine pozitif katkıda bulunduğu ve ihracatta daha aktif hale geldikleri belirtilebilir. Çok uluslu şirketlerin yerli şirketlerin yönetim ve kalite anlayışlarını da -Brisa örneğinde olduğu gibi- olumlu yönde etkilediğini söylemek mümkündür.

__Son olarak çok uluslu şirketlerin olumlu ve olumsuz yanları sıralanabilir ancak ihracata katkısı olan, teknolojiyi getiren, istihdama olumlu katkıları olan, ülke ekonomisine katma değer kazandıran yabancı şirketleri "kontrollü" teşvik etmek uzun vadede Türkiye'nin lehine sonuçlar verecektir.

KAYNAKÇA

- Alpar, Cem. **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**. Ankara: A.İ.İ.B.A.Yayı. 1977.
- Altan, Mehmet. "Kapitalizm ve Köylülük." **Türk Henkel Dergisi**. Mayıs 1986.
- Baran, Tuncer. **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**. Ankara: A.Ü.S.B.F.Yayı. 1968.
- Barnet, Richard J. ve John Cavanagh. **Küresel Düşler, İmparator Şirketler**. Çev. Gülten Şen. İstanbul: Sabah Yayınları. 1995.
- Brezinski, Zebigniew. **Kontrolenden Çıkmış Dünya**. Türkiye İş Bankası Yayınları. 1994.
- Capital Dergisi. Mayıs -1995.
- Capital Dergisi. Haziran-1995.
- Capital Dergisi. Eylül-1995.
- Castro, Fiedel. **Dünya Bunalımı**. İstanbul: Onur Yayınları. 1987.
- Çelebi, Işın. **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**. İzmir: E Yayınları. 1991.
- DPT. Çalışma Grubu Raporu. Cilt 9. 3. İzmir İktisat Kongresi. Ankara: DPT Yayını. 1990.
- DPT. **Yabancı Sermaye Mevzuatı ve Yapabilirlik Raporu**. Ankara: DPT Yayını. 1986.
- Drucker, Peter F. **Gelecek İçin Yönetim**. 3.b. Çev. Fikret Üçcan. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları. 1995.
- Ekonomist Dergisi. 11.Haziran1995.
- The Economist. **The World in 1990**.
- Erzan, Refik. "Uruguay Raundu ve Türkiye." **Görüş Dergisi**. 1995.
- Fedher, Frank. **Throught 80's**. USA: 1980.
- Finansal Forum. 20.05.1997.
- Fortune. Global 500. July 1993.

- Fortune. The Fifty Largest Industrial Companies in The World. August 1976.
- Galbraith, J.Kenneth. **Ekonomi Kimden Yana.** Çev. Belkıs Çorakçı ve Nilgün Himmetođlu. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi. 1988.
- Gore, Al. **Küresel Denge.** İstanbul: Sabah Yayınları. 1996.
- HDTM. **Yabancı Sermaye Raporu. 1990-92.**
- Hürriyet. 24.6.1997.
- Karalar, Rıdvan. **İşletme Politikası.** Ankara: 1992.
- Karluk, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi.** İstanbul: Beta Yayınları. 1995.
- Kazgan, Gülten. **Ekonomide Dışa Açık Büyüme. 2.b.** İstanbul: Altın Kitabevi. 1988.
- Kennedy, John. **Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken.** Çev. Fikret Üçcan. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını. 1995.
- Milliyet Gazetesi. 23.09.96.
- Mucuk, İsmet. **Modern İşletmecilik.** İstanbul: Der Yayınları. 1993.
- Mutlu, Esincan. "Global Planlama." **M.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi.** Cilt:11. Sayı. 2. 1995.
- Naisbitt, John. ve Aburdene, Patricia. **Megatrends 2000.** Çev. Erdal Güven. İstanbul: Form Yayınları. 1990.
- Özalp, İnan. **Uluslararası İşletmecilik.** Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi. 1992.
- Özalp, İnan. **Yönetim ve Organizasyon.** A.Ü. Yayınları. Eskişehir 1986.
- Phatak, A. **Evolution of World Enterprises.** New York. American Management Association Inc. 1971.
- Root, Franklin R. **International Trade and Investment.** Texas: 1992.
- Sadıklar, C.Tayyar. **2000'li Yıllar, Dünya ve Türkiye.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını. 1995.
- Savaşan, Niyazi. **Teknolojik Değişim ve Değişen Çok Uluslu Şirketler.** Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: 1992.
- Shaw, Bernard. & J.Polremam. **The Organization in It's Environment.** London. Pitman Publishing Inc. 1990.

Tanber, Mehmet. 3. İzmir İktisat Kongresi. Ankara: DPT Yayını.

The Wall Street Journal. Haziran 1996.

Todoro, Michael P. **Economic Development in The Third World.** New York: 1989.

U.N. Commission on Transnational Corporations, **Report On The Sixth Session, 23 June - 4 July 1989.**

Wolfgang G. Friedmann ve Beguin, Jean-Pierre. **Joint International Business Ventures in Developing Countries.** Colombia: Colombia University Press. 1971.

Yaşa, Memduh v.d. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi.** İstanbul: Akbank Yayınları. 1980.

TC. YÜKSEK ÖĞRETİM
DOKÜMANTASYON MERKEZİ